

**Tone Jakše**

**PRIČEVANJA  
IZ TEŽKIH  
ČASOV**

**Novinarstvo na dolenjski način**

Knjiga je avtorsko v celoti zaščitená. V svobodni rabi je samo za branje. Trženje ni dovoljeno.

## VSEBINA

SKRIVAČI	6
JEDLA SVA SUROVE RAKE	9
KDOR SE JE JAVIL, JE IZGINIL	22
Z JAVOROVICE V SKRIVAŠTVO	36
REKORDER MED SKRIVAČI	47
ČLOVEK, KI JE PRIŠEL ŽIV IZ BREZNA	65
OB SEDMIH ZJUTRAJ JE PRIŠLA SVOBODA	71
KJE VISIJO TRŠARJEVI PORTRETI?	92
AJDOVSKI JEZ SE JE PODRL	110
KAKŠNE SPRAVE JE ŽEJNA SUHA KRAJINA?	120
KAKO JE RASEL HRAM DOLENJSKE SPRAVE	131
KAKŠNE SPRAVE JE ŽEJNA SUHA KRAJINA?	140

**T**o knjigo bo težko uvrstiti v kako običajno literarno zvrst. Še najbližje resnici bi prišli, če bi njeno vsebino imenovali kar kratka proza. V njej objavljeni sestavki nihajo po dolžini, so različni po vsebini in se jim že na prvi pogled pozna, da so pisani za časopis. Enkrat sem jih že objavil v Dolenjskem listu, potem pa tudi v knjigi z naslovom Naše korenine. Ker je tista knjiga že zdavnaj pošla, meni pa se zdi škoda nekaterih sestavkov, ki v njej zaradi preobilice ostalega gradiva niso prišli prav do izraza, sem jih iz tiste knjige izbral za ponovni natis v tej publikaciji. Šele tukaj bodo po mojem mnenju prav zaživel.

Važna pa je seveda vsebina. Prispevki niso, ne morejo in nočejo biti uravnoteženi. Ne svetovnonazorsko in ne javnomnenjsko. Objavljeni so bili v času, ko je bilo pisanje o teh stvareh še nezaželeno, saj jih uradna zgodovina ne takrat in ne pozneje še ni čisto raziskala in ovrednotila. Pa če bi jih, katera resnica pa je tista, ki je prava? Slovenijo so že pred drugo svetovno vojno razkrajali, med njo pa pustošili razni

izmi: Primorsko fašizem in komunizem, Gorenjsko in Štajersko nacizem in komunizem, nad Dolenjsko pa so se razbesneli kar štirje – fašizem, nacizem, komunizem in klerikalizem. Zato je bilo tu razdejanje največje in je trajalo najdlje.

Pisanje je poskus prenovljenega, nekoliko kljubovalnega pogleda na usodo slovenskega, posebej pa dolenjskega človeka v prejšnjem stoletju. Njegov samouničevalni nagon je nekaj, za kar bi verjetno težko našli primerjavo v sodobnem svetu, hkrati pa je tudi težnja po preživetju v našem človeku našla tako izvirne rešitve, da jih je vredno posebej poudariti. Zlasti so pozornosti vredne pripovedi ljudi, ki so si s skrivaštvom reševali življenja – nekaj, kar je bilo med Slovenci poznano že od fevdalnih časov sem. Je pa to svojevrsten fenomen in, če ne bi bil pojav tako bizaren, bi se verjetno lahko postavljali s svojevrstnim svetovnim rekordom, saj se je Janez Rus iz Žalne pri Grosupljem pred oblastjo skrival kar dolgih triintrideset let.

Vse zgodbe v tej knjigi so zapisane po pripovedovanju ljudi, ki so bili v njih tudi osebno udeleženi ali pa so bile njih priče. O verodostojnosti ni dvo-

miti, saj so bili članki najprej objavljeni v časopisu, pozneje pa še v knjigi, in na njih ni bilo nikakršnih pripomb. Čas pa teče in živih prič je vse manj.

Avtor

# SKRIVAČI

Precej pozno je slovenska javnost zvedela za izvensodne poboje po drugi svetovni vojni. Zlasti na Dolenjskem in Notranjskem, pa tudi drugod po Sloveniji, so na marsikateri domačiji žene in matere še dolgo po vojni čakale svoje može in sinove, otroci svoje očete. Leta so tekla, čakanje pa je bilo pogosto zaman. Tudi od oblasti ni bilo nobenih novic. Veliko ljudi je izginilo brez sledu. Koliko, ne ve nihče, ugiba pa se, da med deset in trideset tisoč. Še sedaj, po tolikih letih, kljub raznim komisijam na različnih ravneh, stvari niso čisto jasne. Znano je le to, da so se za to posebej določene skupine zmagovalcev krvavo in dokončno znesle nad premaganci, ni pa povsem znano, kdo naj bi dal ukaz za to in kdo naj bi dejanja vodil. Še živeče priče na zmagovalni strani, ki so bile tedaj na visokih položajih, so »izgubile spomin«, imenski seznami pobitih pa naj ne bi obstajali v celoti ali so izginili. Tudi Dolenjski list je v različnih povezavah, kakor je pač zadeva prihajala na dan, omenjal to tematiko, na splošno pa je tudi med novinarji, kakor v družbi sicer,

tema veljala za tabu in je bilo najbolj zdravo vse, kar je s tem v zvezi kakorkoli prišlo na dan, čimprej pozabiti. Novinarja, ki je nekoč nekako od daleč zasluhtil razsežnost povojnega dogajanja in ga nič hudega sluteč imenoval »tragedija slovenskega naroda«, so v sedemdesetih letih hitro poklicali na zagovor in mu nagnali strah v kosti, da so se on in vsi drugi še dolgo potem izogibali tematike kot vrag križa. Tudi jaz sem, ko sem se osemdesetega leta vrnil v domovino in pričel pisati za Dolenjski list, dolgo hodil po utečenih poteh avtocenzure. A v pogovorih s starejšimi ljudmi - dolga leta sem v Prilogi Dolenjskega lista objavljaj zapiske o njihovih usodah in doživetjih - je beseda pogosto nanesla na čas med drugo svetovno vojno. In nemalokrat se je zgodilo, da je pripovedovalcu sredi zgodbe beseda zastala. Svojo pripoved je nadaljeval šele po obljubi, da povedanega ne bom zapisal ne objavil. Marsikaj je tako slišalo uho, zgodbe resnice s te in one strani nekdanj razdeljenega naroda. Zgodbe, za katere bi človek težko našel milejši izraz, kot ga je nekoč že uporabil novinarski kolega. A človeški spomin je prizanesljiva stvar. Marsikatero podrobnost je tok časa že za vedno odplavil. Tako obljub o molčečnosti

nitni ni bilo težko držati. Ostala pa so dragocena spoznanja, ki jih čas ne more kar tako izbrisati. Naj ostane pri njih. Škoda pa bi bilo, če bi ne zapisal vsaj tistih nekaj zgodb, ki so mi ostale v beležki in na magnetofonskem traku ter tako ušle pozabi. To so zgodbe o ljudeh, ki so se izognili mrtvaškemu plesu zmagovalcev. Izognili pa so se tako, da so postali skrivači.

Skrivaštvo v zgodovini slovenskega naroda ni nov pojav. Že med turškimi vpadi so se ljudje zatekali v temne gošče, kraške jame in druge težko dostopne kraje, da so se rešili pred grozečo nevarnostjo. V zavetje gozdov so se zatekali tudi fantje, ki jim je grozilo dolgoletno služenje v cesarski vojski, bodisi avstrijski, bodisi francoski, in s skrivanjem so se rešili skoraj gotove smrti ali invalidnosti. Možje, ki so se med drugo svetovno vojno ali takoj po njej zaupali varstvu gozdov, so torej ravnali po že preizkušenem narodovem instinktu, in kot nam pripovedujejo razpleti zgodb, stari recepti še delujejo. Kar lepo število slovenskih fantov in mož si je tako, da je v varnem zavetju gozdov počakalo, dokler se ni prva maščevalna ihta na zmagovalni strani poglela, rešilo življenje. Objavljam le nekaj najbolj značilnih zgodb.



# JEDLA SVA SUROVE RAKE

**V**dolino Laknice je prišel prvi Cvelbar že v prejšnjem stoletju. To je bil Martinov ded. Tam nekje od šentjernejskega konca ga je prineslo. Martin se niti ne spominja, kako mu je bilo ime, prav verjetno pa je bil tudi Martin, tako kot pozneje njegov sin in vnuk. Dobro pa ve, kako so pravili, da je ded prišel z oprtno leseno skrinjo, v kateri so svoj čas krovci nosili vse orodje, potrebno za obdelavo lesa. Verjetno je s pridnim delom že prihranil dovolj denarja, kajti odložil je skrinjo, se osvežil v bistri Laknici, se razgledal naokoli in srce mu je zavriskalo: »To bo pravo!« Mlinsko kolo v bližnjem mlinu se je pridružilo njegovemu veselju in ni trajalo dolgo, ko je postalo njegovo, zraven pa še kakih osem hektarov zemlje okoli mlina.

Cvelbar si je v mlin pripeljal ženo Ano in kmalu se je v dolini poleg ropota mlinskih stop razlegalo tudi vreščanje otrok. V prvem Cvelbarjevem rodu ob Laknici je zrasel Martinov oče, Martin pa pripada že

drugemu rodu, skupaj z bratoma Jožetom in Francetom. Martin je najstarejši, rojen je leta 1920, Jože je bil rojen leta 1923, France pa je bil še leto mlajši.

## **OB LAKNICI USODA MELJE PO SVOJE**

Na začetku druge svetovne vojne so bili fantje že brez staršev, v preužitkarski hišici poleg mlina pa je še živela stara mati Ana. Martin je bil previden in se je dolgo izmikal, da bi ga že prvi piš ne odnesel v mrtvaški ples. Tako je najprej posesalo Franceta, najmlajšega. Pobrli so ga partizani in z njimi je moral v borbo. Nad nekaterimi stvarmi je bil verjetno hudo razočaran, kajti pred veliko italijansko ofenzivo je prišel domov, nato pa se je javil Italijanom, ki so se izkazali v kaj čudni luči. Fantovo željo po miru so nagradili tako, da so ga v Mokronogu skupaj s skupino drugih nesrečnikov ustrelili kot talca.

## **NA KOBILAH SO POKALE DUMDUMKE**

Tudi Martinu se je medtem večkrat ponujala puška. Izmotaval se je, kakor je vedel in znal. Najbolj so bili vztrajni partizani. Triinštiridesetega leta, po kapitulaciji Italije, je le odšel z njimi. S patroljami je

obhodil podgorske vasi med Šentjernejem, Kostanjevico in Gorjanci, pa vse gori do hrvaške meje. Dokler niso pričeli Nemci svoje hajke, je bilo še kar znosno. Potem, po italijanski kapitulaciji, pa je zaropotalo po njih in dumdumke so pokale po drevju vse naokoli, da so imeli občutek, kot da so v peklju. Razbite skupine partizanov so panično reševale svoje glave v gozdovih in bregovih pod Gorjanci in onkraj njih.

V bližini Kobil so naleteli na trupla italijanskih vojakov. Po kapitulaciji se niso takoj umaknili, zdaj pa so iskali zavetje pred nemškim naletom. Njihovi bivši zavezniki so poskrbeli, da so pod Gorjanci našli zadnji dom. A o tem takrat slovenski fantje niso imeli časa razmišljati, saj so bila tudi njihova življenja v nevarnosti.

Skupina petih partizanov se je nekje v Kobilah izgubila. Martin je bil med njimi. Splezal je na visoko bukev in v daljavi je zaslišal kikirikanje petelinov. Šli so v smeri odrešilnih glasov in prišli na Mihovico. Tu so dobili nekaj za pod zob in se vsi skupaj odločili, da je za njih vojna končana. Res so krenili proti Krki, a so že med potjo naleteli na partizansko patroljo, ki

je zbirala ostanke svoje razkropljene vojske. Odpeljala jih je na Javorovico. Tu je bilo hrane in pijače dovolj. A Martina to ni premotilo. Hotel je domov, in ko se mu je ponudila prva prilika, je zapustil stražo in se spustil v dolino. Pet jih je bilo, ki so odšli. Ker je bil med njimi tudi čolnar s Krke, jim reke ni bilo težko prečkati. V zavetju noči so se prikradli vsak na svoj dom. Martin se je skril v krušno peč.

Sprva so ga pustili pri miru. Mlel je za kmete in za partizane in vsi so bili zadovoljni. Potlačil je misel na vojno in si na dom pripeljal Karlino iz Čelevca, kajti mlin je potreboval gospodinjo. Poročila sta se. V Gubčevi brigadi na Javorovici pa niso povsem pozabili nanj. Ko so začeli patroljirati tostran Krke, so prihajali tudi v dolino Laknice. V mraku ali ponoči so večkrat obkolili mlin in poskušali Martina dobiti v roke. A Martin je dobro poznal okolico, pa tudi navade partizanov, in se jim je izmuznil. Če je slutil nezaželene obiske, je raje prespal kje zunaj, nekajkrat pa so ga vendarle presenetili.

Prav za las je šlo tisto noč, ko je potrkalo na okno, Martin pa je spal doma. Karlina je vprašala, kdo je, čeprav je že po načinu trkanja vedela, da morajo biti

partizani. A vsaka sekunda je bila zdaj dragocena. Zavlačevati je bilo treba, se bo že našla rešitev. Martin se je oblekel, in ker je bilo trkanje vse bolj nestrpno, je velel Karlini, naj odpre, sam pa se je umaknil v mlin. Žena je odprla vhodna vrata, partizani so vdrli v hišo in klicali Martina, a njega ni bilo nikjer. Preiskali so vsak kotiček stanovanja in mlina, pregledali podstrešje, a o njem ni bilo sledu. Tudi straže, ki so jih že prej razpostavili okoli hiše, niso ničesar opazile. Hočeš nočeš so morali ugotoviti, da Martina ni, in oditi praznih rok naprej.

In kaj je bilo z Martinom? On je že bil v bližnjem gozdu. Z mokrimi nogami in hlačami sicer, a z zavestjo, da bo še nekaj časa lahko ostal pod domačo streho. Počakal je, da so nepričakovani obiskovalci odšli iz okolice in se vrnil domov. In kako je prišel v gozd? Vsako mlinsko kolo ima na sredini os iz debelega hrastovega debla, imenovano vreteno. To vreteno nosi kolo in je na vsaki strani vodne struge pričvrščeno na trdno podlago. Na mlinski strani sega ponavadi v mlin in prav pri Cvelbarjevem vretenu je bila luknja v steni tako velika, da se je Martin, ki je bil vitek, stisnil skozi njo na prosto, po

mlinskem kolesu zlezel v vodo in po njej odčofotal v bližnji gozd. Šumenje Laknice, ki se je zaganjala ob stoječe mlinsko kolo, je preglasilo ubežnikove stopinje in straža ni opazila ničesar.

Vedno pa se za Martina ni tako srečno končalo, na primer tistikrat, ko ga je doma presenetila večja skupina partizanov. Vedeli so, da imajo opraviti z izkušenim lisjakom, pa so zato postavili ljudi pri vseh izhodih in bili zelo budni. Kamor jo je poskušal stisniti, tam je bilo zastraženo. Preostala mu je še zadnja možnost. Poskusil je s pečjo. Krušna peč je bila zaradi stalne uporabe sicer sajasta, a ravno takrat ni bila zakurjena in odprtina je bila dovolj velika, pa je zlezel vanjo. Karlina je za njim zapahnila ploč, kot na kmetih pravijo vratcam za krušno peč. A ropot, ki je nastal pri zapiranju, je zbudil pozornost. V prostor so prihiteli partizani, in ko so zagledali vhod v krušno peč, se jim je posvetilo, kje bi lahko bil gospodar. Eden je prijel v roke burkle, drugi je odpahnil vratca in tako so iz skrivališča izbezali Martina. Moral je priti ven, zdaj res ni imel drugega izhoda. Odpeljali so ga v Trebelno, a jim je že drugi dan ušel domov in se v bližini doma skrival naprej.

Zdaj si je le poredko upal ostati čez noč v hiši. V gozdu v bližini doma si je napravil zemljanko in v njej preživel najnevarnejše trenutke. Ko mu je umrla stara mati, se je previdno prikradel do doma, pokropil rajnico in se umaknil na varno.

## NA TIHO NEDELJO JE PADEL V ROKE DOMOBRANCEM

Tako nekako sta Martin in njegova Karlina prekrmarila čeri prvih vojnih let. A vojna še ni bila končana in čeri je bilo še veliko. In na Martina niso prežali le partizani. Tudi drugi so bili, ki bi jim prav prišel mlad vojak, in prav nič se niso ozirali na to, da mu ni bilo do bratomorne vojne, ne na to, da ima mlin, kmetijo, živino in tedaj že nosečo ženo.

V cerkev je Martin iz razumljivih vzrokov bolj malo zahajal, a bil je po tradiciji dober katolik, in ko je napočila tiha nedelja, sta se s Karlino odločila, da tokrat le odideta skupaj k maši v Šmarjeto, kjer je bila farna cerkev. Tako sta tudi storila. Med mašo je postalo v cerkvi nenavadno tesno. Martin se je ozrl in opazil, da so se med ljudi pomešali domobranci iz Novega mesta. Postalo mu je vroče, a še preden

je bilo maše konec, je v njem dozorel načrt. V nekaj besedah ga je potihoma zaupal Karlini. Ta je takoj razumela, kaj namerava.

Maše je bilo konec in ljudje so se drenjali proti izhodu. Tudi Martin je bil med njimi. Le da se on ni prerival proti vratom, ampak k spovednici. Nihče ga ni opazil, ko je smuknil vanjo. Karlina je odšla medtem z drugimi ven in od daleč opazovala, kako se bo izteklo. Ljudje pred cerkvijo so se porazgubili. Domobranci so še nekoliko postali pred njo, eden pa je še enkrat zaokrožil po cerkvi in se prepričal, da je zares prazna, nato pa so odšli tudi oni. Karlina je sporočila Martinu, da je zdaj zrak čist in hitro sta po bližnjici krenila proti domu. Lahkih nog sta jo ubirala skozi prebujajočo se pomlad, a ko sta se po cesti bližala Zburam, je olajšanje nenadoma splahnelo in noge so postale težke kot svinec. Naproti po ravnini jima je prihajala kolona domobrancev in prepozno je bilo za beg. Niso bili isti kot prej. Ti so bili iz postojanke v Beli Cerkvi. Ustavili so ju in Martin je hitro zbudil njihovo radovednost. Vzeli so ga medse, Karlino pa pustili samo domov. Tisto nedeljo so v okolici pobrali še nekaj fantov in jih spravili v svojo postojanko. Dru-



gi dan so jih prepeljali v Novo mesto, tretji dan pa so bili že v domobranskih uniformah.

## JEDLA SVA SUROVE RAKE

Tako je postal Martin član domobranske postojanke v Beli Cerkvi in ostal tam vse do konca vojne. »Še danes mi ni žal, da sem bil pri domobrancih. Doma so bili tako zaščiteni, meni ni bilo treba nikomur skriviti lasu na glavi in bil sem na varnem,« o tistem času razmišlja Martin. Njegova želja ostati čim bližje doma je razumljiva, kajti Karlina mu je tedaj že rodila prvega sina.

Ko se je okupacijska vojska valila proti severni meji, so se za njo pomikale tudi domobranske enote. Četa, v kateri je bil Martin, je prišla le do Radeč. Tam so jih poveljniki zbrali, jim povedali, da so poti naprej zatrpane in da naj si pomaga vsakdo sam, kakor ve in zna. Kaj so si kmečki fantje želeli bolj kot doma! In proti domu jo je večina tudi krenila, v okrilju noči in v varstvu gozdov. Pet jih je bilo v skupini, s katero se je vračal Martin. Pet ljudi na poti domov, a hkrati na življenjskem razpotju, katerega ni mogel nihče slutiti. Od teh sta dva kmalu končala v brezni, trije

pa so na različne načine preživeli povojne čase.

Martin je takrat srečno prišel na svoj dom, kjer ga je čakala družinica. A za veselje nad ponovnim snidenjem ni bilo časa. Tudi za mlin in polja ne, čeprav se je pomlad že bohotila po dolini. Martin je moral za nekaj časa izginiti. Čim manj jih bo vedelo zanj, tem bolje. Spet se je potuhnil v svojo zemljanko v gozdu nedaleč od doma. Karlina je opravila vse delo doma in na polju. Ko je odšla s košem na travnik ali na njivo, je Martin vedel, da je v njem tudi hrana zanj. Tako je šlo nekaj časa, a delo se je vse bolj kopičilo in tudi Martin je moral iz svojega skrivališča. Treba je bilo kositi in sušiti seno. Početje je bilo tvegano, kajti miličniške patrulje so pogosto oprezale za skrivači, a druge izbire ni bilo. Zgodilo se je, da ga je taka patrulja opazila in mu klicala, naj obstane, Martin pa je bil kot srnjak. V nekaj skokih je bil že v kritju gozda in krogle, ki so švigale za njim, so oklestile le nekaj vejic.

Ko je nekega jutra na domačem travniku varno skrit sedel in čakal, da bo sonce popilo roso s sena, je mimo prišla kolona miličnikov. Potuhnil se je in jih, ko so šli mimo, pazljivo preštel. Potem se iz kritja

ni premaknil, dokler se kolona po isti poti ni vračala. Še enkrat jih je skrbno preštel. Bili so vsi. Šele tedaj se je spet odpravil grabit seno.

Včasih, ko je bilo zelo tesno in se je zanka že zelo zadrgnila, se je moral tudi umakniti iz svojega stalnega okoliša. Še en skrivač iz okolice, Janez Mesojednik, se mu je tedaj pridružil. V odmaknjeno dolino potoka Dobovca sta se takrat zatekla in živa duša ni vedela zanju. Za pijačo ni bilo problema, saj je bilo bistre vode v potoku dovolj, in ko je bila lakota le prevelika, je moral potok poskrbeti tudi za hrano. Še sreča za oba skrivača, da takrat vode še niso bile tako onesnažene, kot so dandanes. Kaj bi sicer jedla? Dobovec pa je bil tisti čas bogat s potočnimi raki. Martin in Janez sta privzdigovala kamne in pod njimi lovila male živali. Hrana za gurmane, bi človek sodil danes, takrat pa je bila to stvar preživetja in raki so morali po grlu surovi, brez vsakih začimb. »Kakih trideset sem jih takrat pojedel,« pripoveduje Martin. Pregovor pravi, da v sili vrag še muhe žre in tudi z njim je bilo takrat tako. Človek je za svoje preživetje pač sposoben marsikaj storiti.

V tej zgodbi smo zelo malo povedali o Jožetu,

srednjem Cvelbarjevem fantu. Njega je pot še pred vojno zanesla v uk h kolarju Petkovšku na Drenov Grič v bližini Vrhnike. Tam so ga pozneje vzeli k sebi domobranci, kakšen teden pred koncem vojne pa je na kolesu prevozil vso pot od Vrhnike do Novoga mesta. Tu je bil potem pri milici. Vedel je, da se Martin skriva doma, in ko je bila razpisana splošna amnestija, mu je sporočil, naj se pride brez nevarnosti javit novi oblasti. Martin je tako tudi storil. Iz Šmarjete, kjer je bila takrat tudi policijska postaja, so v Novo mesto na sodišče pripeljali kar dva voza moških, ki so imeli približno enako usodo kot Martin. Vse so po kratkem zaslišanju izpustili domov. Toda kaj bi se zgodilo, če bi se javili pred amnestijo? Karlina, ki je tedaj pričakovala že drugega otroka, bi postala verjetno vdova, Martin in vsi drugi pa bi tako kot mnogo drugih končali v kočevskih jamah.

S Karlino sta po njegovi vrnitvi končno zaživela normalno zakonsko življenje. Ko je Martin še istega leta praznoval svoj god, mu je Karlina povila svojevrstno darilo, hčerko z imenom Karlina. Potem so se jima rodili še trije otroci, najstarejšega sina, rojenega med vojno, pa je komaj dve leti starega vzela Lakni-

ca. Utonil je v njej, ko se je hotel igrati s sosedovimi gosmi, ki so plavale za jezom.

V začetku osemdesetih je Cvelbarjev mlin ob Laknici utihnil. Svoj čas je na razdalji dveh kilometrov tukaj mlelo šest mlinov. Danes teče Laknica mimo njih neovirano. Le vreteno, po katerem je pred zasledovalci svoj čas ušel Martin, še moli iz mlina.

Dolenjski list, januar 1996

# KDOR SE JE JAVIL, JE IZGINIL

Boričevo je romantična stara vasica na rodovitni gozdni jasi, ki je verjetno zrasla okoli studenca, vira pitne vode za ljudi in živino. Sredi travnikov je bruhnil na plan in ozek potoček si je potem utrl pot skozi gozd do sodruga, potočka iz Škrjanč, s katerim sta se sredi gozda združila in se čebeljajoč odpravila do Krke v Srebrničah. Tako je sedaj in tako je bilo v tistih povojnih letih, o katerih pripoveduje naša zgodba. Celo naseljenih hiš ni sedaj bistveno več, le bolj udobne in prostorne so postale. Do njih dandanes pelje ozka asfaltirana cesta, ob njej pa so še poseki za električno in telefonsko napeljavo. Pred desetletji je bila cesta makadamska, bolj podobna kolovozu, o kakih priteklinah modernega življenja pa ni bilo sledu. Dandanes je Boričevo nekakšen gozdni žep, saj se za popotnika, vajenega motoriziranih prevozov, tu svet konča. Pred desetletji pa je tako rekoč skozi Boričevo vodila do Novega mesta bližnjica za prebivalce vasi Vrh pri Ljubnu, Petane, Mali Podljuben in Mraševo. Sedaj, ko

se ljudje poslužujejo motoriziranih prevozov, je promet Boričevo obšel in vas je spet zadremala v lastne sanje, gozdne poti, ki so vodile naprej od Boričevega, pa je spet požrl gozd.

## SKRIVAČ SREDI VASI

Glede na to, da je kar nekaj ljudi v tistih časih na svoji poti v mesto in iz njega prečkalo Boričevo in poznalo razmere v tej vasi, je pravzaprav nenavadno, da se je tu toliko časa nekdo skrival in ostal za zunanji svet tako rekoč neopažen. Ta skrivač je bil domačin Jože Mervar, čigar življenje je bilo po koncu vojne viselo tako rekoč na nitki. Bil je namreč pri domobrancih, tako kot večina vaških fantov.

Če bi poskušali razumeti vzdušje in razmere v vasi med vojno in po njej, potem je treba vedeti predvsem to, da si partizanska oblast že dvainštiridesetega leta z zločinom nad krojačem Mišjakom, gospodarjem tamkajšnje kmetije, njegovim sinom in pomočnikom, ni pridobila kaj prida zaupanja. Nasprotno, večina fantov iz vasi je zato pristala v nasprotnikovih vrstah, po koncu vojne, ko so položili orožje in se novi oblasti prostovoljno javili,

pa ni bilo o njih nobenega glasu več. Razumljivo, da je bilo nezaupanje do nove oblasti torej veliko, da so ostala usta pri mladih in starih zato zavezana in da so bile simpatije na strani tistega, ki se je pred oblastjo skrival. Vsem odraslim vaščanom je bilo znano, da imajo med sabo skrivača, pa ga ni nihče izdal. Vsa leta od začetka maja 1945 do junija 1949, ko so Jožeta odpeljali policisti, več kot štiri leta torej. Zares lep dokaz vaše solidarnosti.

»Ko se je bližal konec vojne, sem bil v svoji enoti pri Šentjerneju. Vsi skupaj naj bi se umaknili čez severno mejo, je bilo rečeno in še kar disciplinirano smo odšli proti Radečam. Od tam pa je bilo že nejasno, kako in kam, zato smo se razšli. Nekateri smo krenili proti domu, po isti poti nazaj. Tako so nas med Šentrupertom in Mokronogom zajeli Črnogorci. Bili smo Celič iz Koroške vasi, Cifot s Potočka in jaz. Črnogorci so nam dejali, naj gremo nazaj z njimi, da se bomo skupaj borili, toda mi smo že vedeli, da kogar Črnogorci zajamejo, tisti ne tlači več dolgo zemlje. Zato smo prežali na prvo priložnost, da jim uideemo. Najprej sta jo pobrisala Celič in Cifot, ponoči pa še jaz. Spet smo se dobili skupaj in jo



mahnili proti reki Krki. Jaz sem prej v tem okolišu patroljiral, zato sem dobro poznal teren in ni nam bilo težko priti preko reke. Ob Krki smo nadaljevali proti toku navzgor, prečkali polja in prišli do ruševin poganškega gradu. Tu je Celič odšel proti Koroški vasi, midva pa sva skupaj nadaljevala skozi gozd, prekoračila železniško progo in cesto ter se približala Boričevemu. Bilo je že zgodnje jutro, ko sem zavil proti domačiji. Cifota, ki je nadaljeval proti Potoku, je ujel dan, da se je upal prikazati doma šele naslednjo noč.« Tako pripoveduje Jože Mervar o tistih dnevih v prvi polovici maja 1945. leta.

Ko je prišel domov, je legel na pod in si odpočil noge, ki so bile od dolge hoje kar hudo utrujene. Kmalu se je pričelo jutro na kmetiji prebujati. Zapeli so petelini, zamukale krave. In tudi gospodar, Jožetov brat Johan, je bil kmalu na nogah. Zavil je proti podu po krmo. Takrat se mu je Jože pokazal. Johan je bil presenečen. V Šentrupertu je neka domačinka, ki je Jožeta spoznala, po Burgarjevi Tilki iz Šmihela sporočila, da so ga zajeli Črnogorci. Zdaj je bil pa že tukaj.

»Kaj se nisi šel tudi ti javit?« ga je vprašal in povedal, da so pred kratkim odšli v mesto boričevski

fantje, da bi se prijavili novi oblasti.

»Pa je že kdo prišel nazaj?« je vprašal Jože.

»Ne,« je povedal Johan.

»Počakajmo, pa bomo videli, kako bo!« je bil previden Jože.

## KDOR SE JE JAVIL, JE IZGINIL

Kako prav je imel, se je kmalu izkazalo. Še istega dne je prišel domov njun mlajši brat Alojz. Tudi on se še ni prijavil oblastem. Saj ni hodil v patrolje in ni nosil orožja. Kot izučen ključavničar je bil ves čas v domobranski delavnici, še prej pa je skoraj dve leti prebil v italijanski internaciji. Vsi so menili, da se lahko brez skrbi prijavi, saj ni nosil orožja. Tako je menil tudi ključavničarski mojster Knafelj iz Kandije, ki mu je že ponujal delo. Poleg tega je imel Alojz še mlado družino, ne še dolgo tega se je poročil z Luzarjevo iz mlina v vasi Drama. Alojz je torej zbral pogum in se prijavil novim oblastem. To je bilo kmalu po bin-kostih maja leta 1945. Ne mlada žena ne domači ga niso videli nikoli več. Tudi boričevski fantje se niso več vrnili. Jožetova previdnost se je izkazala za zelo upravičeno. Zle slutnje so se širile med ljudmi in go-

vorice o množičnih pobojih so se šepetaje širile naokrog. Preveč grozne so bile, da bi jim verjelo človeško uho. Zato so tako dolgo ostale le govornice. Šele sedanji čas je potrdil njihovo tragično resničnost.

Jože je torej ostal doma. Novo oblast je sodil po njenih dejanjih, ne po besedah, zato se ni dal izbežati iz varnega skrivališča niti takrat, ko je bila razpisana splošna amnestija. Sicer pa je imel dela dovolj in vaje ga je bil že od mladih nog. Opravljal je živino, kosil in sušil krmo, delal na polju in v gozdu, vse, kar je bilo pač treba na kmetiji, ki je bila največja v vasi. Še ena taka je bila, namreč Gačnikova. Njen gospodar Martin Gačnik je bil partizanski zaščitnik, a politika nikoli ni razdelila vaščanov. Ko so Martina med vojno zaprli v mestnih zaporih, sta sovaščana Mervarjev Jože in Mišnjakov Tone posredovala, da so ga izpustili. Ko se je potem Jože doma skrival (Mišnjakov Tone je tedaj že dolgo počival v roškem breznu), je v Mervarjevo svinjsko kuhinjo, kjer so bili moški zbrani pri kuhi žganja, nenadoma vstopil tudi Gačnikov Martin. Družba je v zadregi utihnila. Jože pa je tišino presekal in Martina vprašal: »Kako si, bratranec?« in mu ponudil šilce žganja.

Pogovor je stekel naprej, kot da se ni nič zgodilo, ko pa je Martin odhajal, je Jože stopil za njim in mu rekel: »Martin, če si možakar, boš tiho, če boš pa kam javil, da se skrivam, bom moral pa po svoje ravnati.« Martin je odšel, a od tistega dne se ni nič spremenilo. Res, da sta bila bratranca, Gačnikova mati je bila svojčas Mervarjeva, Jožetova teta, a več kot sorodstvo je verjetno pomenilo to, da so si bili sosedje in sovaščani. Za obe hiši je bilo značilno tudi to, da sta bili zelo bogati z otroki. Redki so bili rodovi, v katerih bi bilo manj kot deset otrok.

## GOZDOVI SO BILI NJIHOVA REŠITEV

Jože se je držal zase, kolikor je le mogel. Poleti je spal na podu, po Martinovem pa se je preselil v domači »štibelc«. A tudi pozimi ni sedel brez dela. Že prej si je nabral raznega šibja, zimske dneve pa je preždel na toplem ter pletel koše in košare in izdeloval vse drugo, kar je lesenega potrebovala kmetija. Kadar je bil zunaj, je ubiral taka pota, da ni srečeval ljudi, zunaj vasi pa se sploh ni podajal, razen kadar je šel na delo v gozd. A je kljub temu srečal nekaj tujcev. To so bili predvsem kolegi po usodi, skrivači,

ki so prišli iskat zavetja v temni boričevski gozd. Z enim od njih, Štefanom Robičem z Lakovnic, ki si je v boričevskem gozdu napravil zemljanko, kjer se je skrival kar dve leti, se je Jože posebno dobro razumel. Skupaj sta delala v gozdu. Podirala sta drevje in tesala bruna za železnico. Robič se je šel potem javit, bil nekaj časa zaprt, pozneje pa se je oženil na Gorenjsko. Še nekaj drugih iz Lakovnic in Stranske vasi je bilo deležnih zaščite škrjanskih in boričevskih gozdov. Poleg Robiča so bili to Brunar, Štangelj, Jeriš in nekaj drugih. Vedeli so drug za drugega, a se niso izdajali, ko so počasi kapljali v mesto in se javljali, saj so doma imeli družine in stanje je postajalo nevzdržno. Nekaj tednov ali mesecev so odsedeli, potem pa so se vrnili domov in nadaljevali svoje delo in družinsko življenje. Najhujše je bilo že mimo.

Jože pa je vztrajal. Obračali so se letni časi, obračala so se leta. Saj je bilo nekajkrat kar napeto. Na primer takrat, ko je imel Jože opravka z lesom, ki so ga pravkar privlekli iz gozda na domače dvorišče. Nenadoma sta se pred njim znašla dva miličnika. A Jože se ni dal zmesti in je delal naprej.

»Za kaj bo pa to?« je vprašal eden izmed miličnikov.

»To bo za jamski les, to pa za kontingent,« je mirno razložil Jože in si dal opravka naprej. Videl je, da ga miličnika ne poznata in da se nima česa bati. Tudi varuhoma postave se ni zdelo nič sumljivega in sta odšla naprej.

Drugič so prišli miličniki, ko je Jože kosil blizu doma, vsi drugi domači pa so bili v vinogradu. Letega imajo Mervarjevi v kako uro peš hoje oddaljenem Ljubnu. Miličniki so videli kosca, pa se niso zmenili zanj. Čeprav je Jožetu znatno hitreje bilo srce, je kosil naprej, dokler niso miličniki izginili za ovinkom.

Potem pa je prišel dan, ki je neizbežno moral priti. Oblast je zvedela zanj. Pravzaprav ga ni nihče naravnost naznanil. Vse je šlo nekako po ovinkih, bilo je splet nesrečnih okoliščin. Neki domačin je nekaj omenil ženski iz sosednje vasi, ta pa se je ob delu in pijači v ljubenskem vinogradu preveč razgovorila, vest je prišla na neprava ušesa in se na koncu znašla tudi pri miličnikih v Novem mestu.

## MILIČNIK JE OSTAL BREZ NAPREDOVANJA

»Tisto jutro sem pomagal bratu Johanu v gozdu naglati trame. Na travnikih smo imeli še mrvo, pa sem

šel domov, da bi pomagal še tam. Šel sem ob gozdu in naletel na sosedovega fanta, Gačnikovega Janeza, ki se je ravno nekam napotil. Poklical me je in mi rekel, naj nikar ne grem domov, ker so v vasi miličniki. Niso bili pri nas, ampak pri sosednji Škrajnarjevi hiši. Ugibal sem, po kaj naj bi prišli tja. Morda zaradi dela v kočevskih gozdovih, za kar so tisti čas pogosto nabirali ljudi? A si nisem dolgo belil glave. Skočil sem domov, vrgel motiko in grablje na rame in jo ubral nazaj do našega travnika. Na travnik je kmalu za mano prišla tudi Škrajnarjeva Eli, dekle, ki je nekaj mesecev prej služila pri nas in je dobro vedela, kako stvari stojijo. Vprašal sem jo, če so bili miličniki pri njih zaradi mene. Le prikimala je. Zdaj sem vedel, da gre zares. Kmalu zatem je prišel domov tudi Johan. Na kandijsko železniško postajo je odpeljal bruna, ki sva jih prej naložila. Tudi on je prišel na travnik obračat mrvo. Tedaj ga je pa že prišel iskat njegov sin Tonček. Naj gre domov, ker so neki strici prišli k hiši z avtomobilom.« Tako pripoveduje Jože o zadnjem dnevu svojega skrivništva na Boričevem.

Potem se je vse odvijalo kot v filmu in Jože pripoveduje natančno, kako so si stvari sledile, saj jih

je imel v mislih pozneje, ko je bil v zaporu, priliko dostikrat do podrobnosti obnoviti.

»Ko je prišel Tonček, sem vedel, koliko je ura. Rekel sem Johanu, naj gre in da jaz prevzemam vse nase. Naj reče policistom, da me je silil, naj se javim, jaz ga pa nisem hotel poslušati. Johan je odšel domov, jaz pa sem hotel za njim po drugi poti ob gozdu. Še preden pa mi je to uspelo, je že pritekel Johanov drugi sin Božo in zasopel povedal, da me kličejo domov. Takoj za njim se je pojavil miličnik Pureber s pištolo v roki. Preiskal me je in tako nervozno mahal s pištolo, da sem takoj zaslutil najhujše. Slutnje so postajale še močnejše, ko je miličnik pričel vpiti na Boža, naj gre domov, meni pa ukazal, naj se umaknem nekaj korakov nazaj. Vse je kazalo, da me namerava takoj počiti. 'Ne grem nazaj, jaz hočem videti še domače,' sem mu rekel, potem pa sem hitro kot zajec skočil čez mejo in zaklical Božu, naj steče po očeta. Miličnik je bil tako presenečen, da ni utegnil streljati. Do doma je bilo le kakih petdeset metrov. Medtem so se na stezi že pojavili tudi drugi, miličnika Žunič in Hren ter brat Johan. Žunič je takoj opazil, kako bled sem. 'Te je hotel ustreliti?'



je vprašal. 'Ja, nameraval je,' sem mu odgovoril, pripoveduje Jože Mervar.

Ponj so prišli 25. junija 1949, dobra štiri leta po koncu vojne. A Jože se je, šele ko so bili zbrani okoli njega domači in miličniki, počutil zares varnega. Biti na samem z mladim, ambicioznim in oboroženim miličnikom se je še toliko let po vojni kaj hitro spremenilo v uradno zabeležko »ustreljen na begu« in z napredovanjem miličnika, ki je v »danih okoliščinah prisebno ravnal«.

## OBLAST KAZNUJE V OPOMIN OSTALIM

Jožeta so potem odpeljali na postajo Ljudske milice v Novo mesto. Še prej so mu dovolili, da se je umil, obril in preoblekel, preden so ga strpali v avtomobil, pa mu je Johanova žena stisnila v žep suho klobaso in kos kruha.

»Šel boš z nami, vse po pravici povedal in čez nekaj dni boš že doma delal,« ga je tolažil kapetan Žunič, ki je bil vljuden in še kar prijazen. Druga sta bila drugačnega kova. Ko so prišli na postajo, je moral vse, kar je imel v žepih, položiti na mizo, in ko kapetana za trenutek ni bilo, sta že planila po njem. Padalo je ka-

morkoli in iz nosu je brizgnila kri. Kapetan se je hitro vrnil in poslal srboriteža stran. Sledil je zapor in zaslišanja. Tistih nekaj dni, ki mu jih je obljubljal kapetan Žunič, se je spremenilo v tedne, mesece in leta. Oblast se je očitno odločila, da bo napravila proces, s katerim bo prestrašila druge, ki se morda še skrivajo ali pa skrivačem pomagajo. Zaslišanja so se vrstila drugo za drugim in vse več ljudi je zaradi Jožeta pristajalo v zaporu. Saj Jožetu niso imeli kaj naprtiti, njegova pričevanja so celo kazala na to, da je med vojno rešil glavo marsikateremu osumljencu, ki je pristal v zaporih. Glavni greh je bilo torej njegovo skrivanje, s katerim si je zagotovo rešil življenje, oblastnike pa je verjetno najbolj jezilo, da je zanj vedelo toliko ljudi, a so solidarnostno molčali. Vseh pač ni bilo možno zapreti, zato so jih oblastniki hoteli prestrašiti. Izbirali so med takimi, ki so jim tako ali tako bili na poti. To so bili brat Johan z Boričevega, Burgar, posestnik iz Šmihela, in Bohte, posestnik iz Stopič, ki sta bila poročena z Jožetovima sestrama, šmihelski župnik in mežnar in še nekaj drugih. Sodba je bila izrečena konec leta v Ljubljani. Nekateri so bili obsojeni na enoletno prisilno delo, posestniki pa tudi na zaplembo nekaterih

nepremičnin. Šele po štirih desetletjih so jih njihovi dediči prejeli nazaj.

Prisilno delo je Jože opravljajal v Ljubljani pri gradnji Fizikalnega inštituta v Trnovem, potem pa še v bližini Beograda. Tu je bilo kar v redu, huje je bilo, ko so ga spet vrnil v Ljubljano. V nezakurjenih zaporih je prestajal zimo, hkrati pa je moral odgovarjati na neskončna pisna vprašanja glede domobrancev, ki jih je dobro ali pa le bežno poznal. Sčasoma so se stvari le izboljšale, dobil je ugodnejše zaposlitve, za novo leto 1953 pa je bil izpuščen.

Po prestani zaporni kazni se je Jože preselil na Hrušico pod Gorjance. Priženil se je na domačijo Micke Brulc, s katero imata štiri otroke, zdaj pa tudi že deset vnukov. Tudi na to domačijo so med vojno legle temne sence. Mickin oče Franc Brulc, takratni župan, in njen še mladoletni brat Jože sta mučena in umorjena izginila v valovih druge svetovne vojne, en brat je izginil po vojni, tretjemu je še pred krvavo rihto uspelo ubežati v Argentino.

# Z JAVOROVICE V SKRIVAŠTVO

V mladih letih se Rudiju verjetno še sanjalo ni o vasi Javorovica na Gorjancih. Kot kmečki fant je užival mladost v domači vasi, tako kakor mnogi drugi, kajti mladine je bilo v Hinjah tisti čas veliko. Pri Blatnikovih je bilo kar deset otrok. Tega vreščavega drobiža pa tudi pri drugih hišah ni primanjkovalo. Pa saj tudi ni razmišljal o tem, kje je Gonars in Renicci, pa sta ga ta italijanska kraja najprej doletela, ko se je začela druga vojna. Italijani so namreč hitro spoznali, da pomeni ta s človeškim življenjem bogata pokrajina veliko nevarnost za njihovo nasilno politiko. To se je v dvainštiridesetem letu prejšnjega stoletja tudi potrdilo, saj je kar precej odraslih moških, namesto da bi ubogljivo upognili hrbte, raje prijelo v roke orožje in se umaknilo v goščo. To je bilo, še preden so ideološke razprtije zbegale ljudi, da je brat naperil orožje v brata namesto v tujega osvajalca. No, in v drugi polovici dvainštiridesetega leta so Italijani prišli tudi v Hinje. Zbali so se, da bo vse preveč suhokranjskih fantov od-

šlo med partizane v gozdu, pa so zbrali fante in može in jih raje odpeljali v koncentracijska taborišča v Italiji, kjer naj bi bili »na varnem«. Rudija so dobili povsem po naključju. Iz skrivališča je prišel pogledat, če so Italijani že odšli. Komaj je stopil izza vogla, že se je srečal z italijanskim oficirjem. Italijan je naperil orožje vanj in prepozno je bilo za beg. Vojaki so ga strpali med ostale nesrečnike, ki so v gruči čakali, kaj se bo zgodilo. Najprej so jih za en teden zaprli v Kočevju, nato za nekaj tednov v Ljubljani in končno internirali v Renicciju in Gonarsu. Razmere v taboriščih so bile slabe. Rudi se najbolj spominja lakote, uši in neskončnega brezciljnega čakanja. Vse skupaj se je še poslabšalo potem, ko je dobro organizirani skupinici uspel pobeg. Izginili so skozi luknjo, izkopano od barake do bližnje njive s koruzo. Vsi, ki so ostali, so morali plačati svobodo ubežnikov s krutimi disciplinskimi ukrepi, ki si jih je zanje izmislila uprava taborišča.

## IZ TABORIŠČA V PARTIZANE

Kakorkoli že, tudi v taborišču je tekel čas naprej in jeseni triinštiridesetega so Italijani kapitulirali. Rudi je po dolgem času spet videl rodne Hinje. A ni bil

dolgo doma, kajti kmalu zatem sta se z bratom Janezom znašla pri partizanih. Vojna pa je divjala naprej. Na Blatnikova brata je prežalo nešteto nevarnosti, ko sta s 3. bataljonom Cankarjeve brigade zasedala položaje na obrobju kočevskega višavja in na pragu Bele krajine ter tako varovala dostop na svobodno slovensko ozemlje. Kot rečeno, nevarnosti je bilo precej, a zalomilo se je tiste usodne zime, ko je njuna enota zasedla položaje na najvišji podgorski vasici Javorovica pod Gorjanci.

Tudi tu je bilo kljub zimi in visokemu snegu še kar znosno. Patruljiranje, stražarjenje, nabava hrane in manjše praske s sovražniki v dolini, to se je vrstilo dlje kot en mesec iz dneva v dan. No, tu so bili še mitingi, ki so prebivalcem okoliških vasi poskušali približati cilje partizanske borbe, partizanom pa olajšati njeno breme. Tako je bilo vse do zadnjega mitinga 15. marca 1944 v Vrhpolju. Jutro, ki je sledilo, je bilo za marsikaterega borca usodno.

Ponoči in vse do zgodnjega jutra so se partizani vračali z mitinga v Vrhpolju.

»Mi nismo šli na miting, ker smo bili določeni za zasedo. Zgodaj zjutraj smo se odpravili v visoki

sneg,« se spominja Rudi. »Ker pa je bila naša četa premajhna, ji je priskočila na pomoč še spremljajoča četa, v kateri je bil tudi brat Ivan. Vedeli smo, da so šli iz Kostanjevice domobranci in Nemci, a da so že tako blizu, tega nismo slutili. Po naključju jih je odkril komisar, ki se je odpravil v gozd na potrebo. Vžgali so po njem, on pa je pribežal skozi zamete in ukazal umik proti Kostanjevici. Še štirikrat ali petkrat smo potem padli v zasedo. Kadarkoli smo krenili v hrib, da bi poiskali kritje v gozdu, se je od tam vsula toča krogel, med njimi tudi dumdumke, ki so pokale v zmrznjenem snegu vse naokoli. Na hrbtu sem imel granate in puško, a sem v globokem snegu vse izgubil,« se tistih najtežjih trenutkov v svojem življenju spominja Rudi.

Potem pa nadaljuje: »Pred mano je bila bolničarka, ranjena v hrbtenico. Prosila je, naj jo ustrelimo, da noče živa v roke Nemcem in belim. Eden jo je le ustrelil. Tako smo končno pritekli v zavetje cerkvice na Ržišču in se malce oddahnili. Poleg mene se je k zidu prislonil fant, bil je mesar tam nekje od Dobrnica. Težko je sopal. Ko sem ga vprašal, kaj mu je, je rekel, da nič, potem pa je le pogledal pod srajco in videl

nekaj kapelj krvi. Strela v trebuh v začetku še čutil ni. Kmalu je umrl. Zakopali smo ga v listje v bližnji lopi in odšli naprej. Pozneje smo naleteli na terence. Takrat so se zasede že umaknile in z njimi smo se vrnili v vas. Šele takrat smo tisti, ki smo ostali, spoznali, kakšni nesreči smo pravzaprav ušli. Vse je ležalo mrtvo, eden čez drugega. Tudi oba Papeževa fanta iz Lazine blizu Hinj, s katerimi smo se poznali že od prej.«

### »TEBI ŽE NE, KURBA BELA!«

Mnogi se še sedaj sprašujejo, kako je bilo mogoče, da je takrat v eni sami bitki izgubilo življenje toliko partizanov. Razlag je več. Vsekakor je treba svoje pripisati nebudnosti partizanskih poveljnikov in presenečenju, ki so jim ga pripravili nasprotniki. Rudi pa se spominja, kaj so mu očividci pripovedovali takoj po prihodu na Javorovico. »Naši so se poskušali umakniti po globokem žlebu, a so Nemci in beli njihovo namero opazili in pritisnili z vseh strani. Večina partizanov je videla, da ni druge izbire in so se predali. A ne vsi. Ko je bilo borbe že konec in je večja skupina partizanov brez orožja stala pred stavbo, kjer so malo prej prenočevali, se je približal



belogardistični oficir in jih pozval, naj se predajo, je stopil naprej komandir, in potegnil iz žepa pištolo: 'Tebi že ne, kurba bela!' je zaklical in ga ustrelil. Tedaj je zaropotalo z vseh strani in vsi partizani brez izjem so bili pokošeni.« Tako pripoveduje Rudi in to je slišal od prič tiste dni. Morda bomo k temu kdaj slišali še drugačno videnje.

Izmučeni in pretreseni so preživeli borci kmalu zapustili nesrečni kraj. Napotili so jih v Belo krajino, kjer se je novica o tragičnem dogodku onkraj Gorjancev hitro razširila. Vaški odbori so pričeli z nabiralno akcijo za preživele in kmalu so bili dobro oskrbljeni s hrano in toplimi oblačili. A duša je ostala pri marsikom po tako globokih pretresih še vedno razsuta. Šok, ki sta ga Blatnikova brata doživela na Javorovici, kjer je padlo sto petindvajset partizanov, dolgo nista prebolela. A to niso bili časi za razmišljanje. Kolo se je vrtelo naprej in treba se je bilo prilagajati njegovemu obračanju. Spet sta se pridružila partizanskim enotam v Podgradu, kjer je bil tedaj tudi štab divizije. Šele ko sta za partizanske enote v vasi Krka peljala strelivo, se jima je ponudila prilika, da nazaj grede obiščeta tudi domačo vas.

## GOZDOVI VARUJEJO, PARTIZANI POŽIGAJO

Ob srečanju z domačim krajem je dozorel sklep, da je vojnega gorja dovolj in da je treba izstopiti z vrtiljaka. Namesto nazaj v svojo bojno enoto sta se podala v varstvo domačih gozdov. Še vedno je bila zima, ko so se v temnem gozdu izgubile sledi fantov iz Hinj. Kar nekaj se jih je zbralo, vsem pa je bilo skupno eno: uiti pobijanju. Bila sta fanta iz Papeževe gostilne, Tone in Edvard, pa Blatnikova Ivan in Rudi, Vidmarjev Feliks, vsi iz Hinj, in Božnikov Francelj iz Lašč. Svoje bivališče so tako dobro zavarovali, da ga ves čas vojne ni nihče odkril. Pozimi jim je dajala zavetje lesena baraka, kjer so se greli ob železnem gašperčku, poleti pa so se hladili v zemljankah. Za kurivo so uporabljali le suha drva, ki so dajala malo dima.

To malo mirovniško četico je bilo treba seveda tudi nahraniti. Na jedilniku je bila pogosto divjačina, za katero je največkrat poskrbel Ivan, ki je bil izkušen lovec, popestrila pa so ga živila, ki so jih fantom v gozd dostavljale Blatnikove sestre. Te so vedele, da se fantje skrivajo. Zanje je vedel tudi lovec Gričar, ki je dobro poznal gozd. Preko njega so s svojimi brati vzdrževale stike.

Tako je bilo vse do januarja petinštiridesetega leta. Takrat so v Hinjah in okoliških vaseh zadonele eksplozije in zagoreli so domovi. Fantje so splezali na najvišja drevesa, da bi videli, kaj se dogaja v domačem kraju.

»Prav nevarno je bilo takole ždeti v golem vejevju. Če bi kdo z daljnogledom opazoval gozd, bi radovedneže gotovo zalotil,« pravi Rudi. K sreči so bili partizani v dolini zavzeti z drugimi stvarmi. K sreči za skrivače, nič dobrega pa se ni pisalo njihovi vasi. Ognjeni zublji so požirali hiše in gospodarska poslopja in v močnih eksplozijah se je sesula njihova farna cerkev. Bilo je neverjetno, saj ni bilo nobenega znaka o sovražnem napadu. Počasi so dojeli, da pustošenje, ki je bilo do tedaj značilno le za tuje zavojevalce, opravljajo nad slovenskimi vasmi v Suhi krajini slovenski partizani sami. Ko je odjeknila zadnja detonacija, se je v dolino naselila grobna tišina. Dolge mesece ni bilo slišati več ne pasjega laježa ne petelinjega petja. To je bil znak, da tudi domačinov v vaseh ni več. Partizani so jih pregnali proti dobrepoljski dolini.

»Gledali smo in poslušali, kaj se spodaj dogaja. Potem pa, ko je bilo vse mirno, so šli trije pod vasjo

in na Pleš pogledat, kaj je s Hinjami. Na Plešu so dobili nekaj kruha, tolažbe pa malo. Drugega ni preostalo kot skrivati se še naprej, «se spominja Rudi.

Celo iz oddaljenega Kompolja, kjer je na boljše čase čakala Blatnikova družina, so do skrivačev v gozdovih nad Hinjami prihajala Blatnikova dekleta s hrano. Tudi skozi globok sneg jih je kdaj pa kdaj pripeljal lovec Gričar. Sicer pa je življenje teklo po svoje. Ivan si je napravil krplje in se z njimi tako spretno gibal v globokem snegu, da divjačine na jedilniku ni nikoli manjkalo. Ob toplem kaminu, v pogovorih in prepevanju je mineval čas. Pozimi je v globokem snegu le malokoga zaneslo v bližino in fantovska pesem je bila zato prešerna in glasna. Odganjala je tesnobo in strah in hitro je zamrla v globokem snegu. Za vsak slučaj, če bi le koga zaneslo v bližino, so fantje nasekali smrek in jih zasadili v visoki sneg, tako da njihovega bivališča še tako vaje opazovalec ne bi mogel odkriti. Res je, da so se nekajkrat premaknili, a vedno so se zatekali nazaj v svoje zimsko bivališče.

Tako je prišla tudi pomlad leta petinštirideset in z njo konec vojne. Vzpostavljena je bila nova oblast in znanci, ki so vedeli, kako je bilo z Blatnikovima

med vojno, so ju pregovarjali, naj se javita. Res sta se javila. Nekaj časa sta bila v zaporu, zasliševali so ju, a hujšega ni bilo. Drugim zapornikom se je slabše godilo. Bili so to predvsem kmečki fantje, ki jih je na ta ali drugi način v svoje vrste potegnila druga stran.

## LE KRATKA JE POT TJA DO BREZNA

Rudi se spominja dolgotrajnih in mučnih zaslišanj domobrancev, domačinov iz suhokranjskih vasi, ki so včasih izpadla tudi komično. Tako je mednje prišel partizanski poveljnik in jim dejal: »Poslušajte, fantje. Zdaj mi boste pa lepo povedali, kje je kateri bil.« Šel je od prvega do zadnjega in odgovor je bil povsod enak: »V kuhinji.«

Partizan se je razjezil in zavpil: »Kurbe, ste bili vsi v kuhinji! Kdo je pa potem streljal, da je tako pokalo?«

Površnemu opazovalcu bi se zadeva zdela smešna, a v resnici so bile stvari smrtno resne. Dobesedno! »Tam je bil tudi človek iz vasi, moj sosed,« pripoveduje Rudi,« in ko so ga spraševali, kje je bil med vojno, je odkrito povedal, da je bil pri legistih . Nikoli več ga nismo videli.« Nobeno izgovarjanje tisti čas ni pomagalo, pa tudi odkritosrčnost ne. Roška brezna so

čakala na svoje žrtve in zmagovalci so bili žejni krvi.

Rudiju je bila usoda seveda bolj naklonjena, saj mu niso imeli kaj naprtiti. Kmalu se je znašel v domači vasi, kjer je obnovil domačijo in se oženil z Marijo iz bližnje Lazine. Skupaj sta na kmetiji vzgojila dva fanta. Življenje gre naprej in sedaj imata v Kočevju dva vnuka. Ne za internacijo ne za partizanščino pa Rudi nikoli ni dobil nikakršnega nadomestila. Nasprotno! Kot temna senca so nad njegovo preteklostjo ves čas viseli meseci, ki jih je prebil v skrivaštvu. S tem si je zagotovo rešil glavo, a za povojni čas to ni bilo dovolj. Šele sedaj je mogoče bolje razumeti zamotanost tedanjih razmer. A zakoncema Blatnik v Hinjah to nič ne pomaga. Režim, ki je porušil domove v Hinjah, se je še desetletja po vojni naravnost maščevalno obnašal do prebivalcev Suhe krajine.

Dolenjski list, november 1995

## REKORDER MED SKRIVAČI

**K**ako naj ga pokličem,« je vprašal policist Micko in se negotovo obrnil proti seniku. V roki je imel na strel pripravljeno pištolo, za njim pa so stali še trije njegovi kolegi, vsak s svojo brzostrelko. Tam gori na seniku je bil človek, ki so ga prišli iskat. Ni imel nobene možnosti več, da bi se jim izmuznil. To so vedeli vsi policisti. In to je vedel tudi on.

»Kar Janez ga pokličite,« je strahoma odvrnila Micka, in ko jo je policist ubogal in tistega na seniku poklical po imenu, se je skrivač počasi približal k izhodu in zlezal po lestvi navzdol. Policisti so strmeli. Kljub zimi, bilo je četrtega januarja, je človek stal pred njimi brez čevljev, le v nogavicah, oblečen v strgano obleko, suhljat in skoraj brez zob. Šepetal je, ko se je ozrl po njih: »Saj ne bo nič hudega, fantje, kaj pa tisto držite!«

Malo nerodno jim je bilo, ko so se do zob oboroženi in na vse pripravljene spogledali, saj niso pričakova-

li razcapanega, bosega in škrbastega možakarja. Od vojne so minila že desetletja, a zgodbe o krvoločnih belogardistih, ki so jih kot otroci slišali v šoli, so bile v njih še žive. Človek pred njimi nikakor ni ustrezal predstavam, ki so si jih o njih ustvarili. Prej je vzbujal sočutje. Vseeno so ga preiskali. Nobenega orožja niso našli. Tudi svoje so povesili.

Ko so torej tistega januarskega dne miličniki prijeli in odpeljali Janeza Rusa na zaslišanje, so mislili pač, da so prijeli še enega belogardista. A svet, ki je do tedaj napravil v ideološkem razvoju le majhne korake, se je v letih po tistem začel vrtoglavo spreminjati in razvijati. Tudi pri nas. Šele sedaj lahko neobremenjeno ugotovimo, da so miličniki tedaj prijeli svojevrstnega slovenskega, evropskega in verjetno tudi svetovnega rekorderja v skrivanju po drugi svetovni vojni. Po vsem svetu je bila svoj čas poznana zgodba o Japoncu Šičiju Jokoju, ki se je ob ameriškem zavzetju pacifiškega otoka Guam leta 1944 zatekel v tamkajšnjo džunglo in tam živel, ne vedoč, da se je druga svetovna vojna končala, vse do leta 1972, ko so ga, oblečenega v hlače iz vrečevine in v srajco iz lubja, ki si jo je sam naredil, našli otoški



lovci. Umrli je leta 1997 v Tokiu, čaščen kot narodni junak. Šoiči se je torej skrival 28 let, naš Janez pa krepko preko trideset. A takrat, ko ga je oblast našla, je videla v njem le še enega odkritega ideološkega nasprotnika in še malo ni bil deležen priznanja in časti kot njegov japonski sotrpin. Morda je bilo nekaterim takrat celo žal, da je od vojne minilo že toliko let, sicer bi z njim po svoje obračunali.

## JANEZA RUSA POT SKOZI TEMO

Tako je bilo takrat, ko se je Janez Rus iz Žalne pri Grosupljem na novo rodil. Tistega januarskega dne leta 1978 je bilo konec njegovega skrivaštva, ki je trajalo vse od začetka maja leta 1945. Takrat, pred dobrimi dvaintridesetimi leti torej, se je Janez odločil, da se ne bo, kot večina drugih, ki so se bali novega režima, umaknil čez Karavanke, temveč je sklenil, da bo na boljše čase počakal skrit v bližini doma. Saj si ni mogel misliti, kakšna morija bo sledila koncu vojne, potihoma pa je računal tudi na svojega brata Jožeta, ki se je bojeval med partizani. »Prišel bo in se zavzel zame,« je računal Janez. A se je uračunal.

Ni vedel, kaj se je njegovemu starejšemu bratu zgo-

dilo tik pred pomladjo leta štiriinštirideset. Takrat je bil čevljar v 4. bataljonu Cankarjeve brigade, ki se je zadrževal na Javorovici. Visok sneg je uklenil vasičo na pobočju Gorjancev, zmanjšano budnost tam prezimujočih partizanov pa so izkoristili Nemci in domobranci in jih z nenadnim napadom presenetili. Veliko jih je v visokem snegu omahnilo smrtno zadetih. Kar so jih sovražniki zajeli, so na mestu postrelili. Med njimi je bil tudi Rusov Jože. To je ob vrnitvi v domačo Žalno po vojni povedal Lužar, ki je bil bataljonski kuhar in je s svojim sovaščanom in soborcem Jožetom delil ležišče na Javorovici. Ne pa tudi usode, kajti Lužar je imel več sreče in se je smrti izmuznil. Njegova pripoved je prišla na ušesa tudi Janezu, a ji dolgo ni verjel. Šele ko je čas tekkel, Jožeta pa ni bilo od nikoder, je počasi dojemal, da je upanje v bratovo pomoč zaman. Tako je počasi tudi dojel brezizhodnost, v kateri se je znašel.

Saj je nekajkrat omenil sestri Micki, naj bi poiskala Lužarja ter mu povedala, kako je z njim, a si sestra ni upala. Trepetala je za življenje edinega brata, ki ji je še ostal, kajti slišala je, kaj se je zgodilo s tistimi, ki jih je nova oblast dobila v roke. Kar se je dogajalo v

Kočevskem Rogu in po mnogih drugih moriščih je ljudi navdalo z grozo.

## **USODA JE RAZDVOJILA BRATA S HRIBA**

Da bomo razumeli, za kaj v pripovedi pravzaprav gre, se povrnimo čas pred drugo svetovno vojno. Takrat je Rusova družina živela še mirno in dokaj neobremenjeno življenje. Oče je sicer že umrl, a doma so bili poleg matere še trije otroci, brata Jože in Janez, ki sta se ukvarjala s čevljarstvom, in njuna sestra Micka, ki je materi pomagala pri kmetovanju. Kadar je bilo treba, sta tudi brata spustila iz rok šila in kopita ter jih zamenjala za plug ali koso, da so ženske na kmetiji lažje zdelovale. Lahko bi rekli, da so bile razmere na Hribu nad Žalno, kjer je stala v malem zaselku Rusova domačija - hiši so po domače rekli kar pri Šuštarjevih na Hribu - skoraj idilične. Bogastva sicer ni bilo, ker pa je bilo pridnih rok pri hiši dovolj, tudi pomanjkanja niso trpeli. Najbližje večje naselje je bilo Grosuplje, za njim pa se je razprostirala Ljubljana, kar je pomenilo, da je bilo blizu do surovin in do naročil za mlada obrtnika.

Potem ko se je pričela vojna, pa je to vmesno

ozemlje med skrbno zastraženim mestom in upornim podeželjem postalo precej nevarno. V okolici so se pojavljali zdaj partizani, zdaj Italijani in vsakdo je od ljudi kaj zahteval. Še težje je bilo, ker so bili ljudje zbegani in razdeljeni. Sosed ni več zaupal sosedu, stara prijateljstva so se krhala. Ena in druga stran je imela svoje ovaduhe in ljudje so izginjali. Vrsta je prišla tudi na Janeza. Italijani, pravzaprav slovenski legisti, so ga zaprli, ker so vedeli, da bi ga prej ali slej medse posesala patrizanska vojska. Oni pa bi ga seveda radi spravili v svoje vrste. Najprej so ga imeli zaprtega v bližnjem gradu Boštanj, nato en teden v Šentjurju in nazadnje še en teden v Škocjanu. Z grožnjami in obljubami so ga mehčali, a Janez se ni dal. Zavračal je ponujeno in uprizoril je celo neke vrste gladovno stavko, ki so danes tako popularne. A tisti čas Janezova gladovna stavka ni imela medijskega odmeva in nihče se ni zmenil zanj. Nasprotno. Legisti so celo mislili, da so ga že toliko omehčali, da je goden za njihovo vojsko. Poslali so ga nazaj v Šentjur, kjer so ga že čakali mlačevci, katerim naj bi se pridružil. Janez si je le izposloval nekaj dni odloga, odšel domov, tam pa si hitro priskrbel prepustnico

in se umaknil v Ljubljano. Tam je dočakal italijanski razpad in se vrnil domov.

A dolgo ni užival miru. Kaj hitro je bil mobiliziran k partizanom, prav tako kot njegov brat Jože in še več fantov iz Žalne. Krenili so prek Višnje Gore v trebanjsko dolino, kjer so partizani v okolici Vesele gore. Ne za dolgo. Od Save so že prodirale močne nemške enote in uničevale vse pred seboj. Partizani so se razkropili. Tu, na Veseli gori, je nazadnje videl svojega brata Jožeta. Janez se je skril pri neki družini, a Nemci so ga odkrili. Bil je sicer v civilu in neoborožen, a brez osebnih dokumentov, in ker ni mogel dokazati, kaj dela tu, so ga vzeli s seboj. Na vozu so ga, skupaj z nekaj sotrpini, odpeljali do Višnje Gore. Kdo ve, kaj bi z njimi, najverjetneje pa bi jih uporabili za talce in ustrelili, brž ko bi naleteli na kak odpor in bi imeli izgube. Človeško življenje je bilo takrat pač brez vrednosti, zlasti v primerjavi z življenjem nemškega vojaka. Za enega ubitega Nemca je bilo ustreljenih deset slovenskih talcev. Nemci so se tega svojega neciviliziranega pravila med prodiranjem od Save proti osrčju Dolenjske strogo držali in mnoge nedolžne žrtve so takrat padle pod nemškimi kroglami.

Pa niso bile samo nemške krogle, ki so morale. Janez se spominja, kako je bilo, ko je bil v partizanih in pozneje pri domobrancih. Le nekaj besed je bilo potrebnih in že so odvedli človeka v gozd in ga usmrtili. Tako so ljudje urejali stare zamere in med-sosedske spore. Toda tam na Polici pri Višnji Gori je imel Janez srečo. Mati je zvedela zanj in s podpisom jamčila zanj. Tako je Janez spet videl rodno Žalno, a zla usoda je nad domačijo na Hribu že razprostrla svoje mreže.

## IZ OBUPA V PIJANOST IN NESREČO

Ni mu bilo usojeno ostati doma. Kmalu se je znašel pri domobrancih. Največ je bil v Stični, v bataljonu zloglasnega poveljnika Križa. Večkrat je moral v akcijo, a če je le mogel, se je lotil svojega čevljarskega dela in se izognil spopadam. Že tako mu ni bilo do streljanja, misel, da bi se na drugi strani puškine cevi lahko znašel njegov brat, pa ga je spravljala v obup. Prav te njegove občutljive točke se je zavedala neka sovaščanka in ga vanjo z ostrim jezikom večkrat špi-knila. Ko je bil doma na dopustu je tako večkrat ujel opazko o ljudeh, ki streljajo na lastne brate. Delal se

je, kot da ni nič slišal, a v srcu ga je skelelo. Hotel je utopiti svojo žalostno usodo. Preden se je odpravil nazaj v svojo enoto, je krepko nagnil steklenico z žganjem. Pa ni utopil svoje razdvojenosti, le opijanil se je. Ko se je potem peljal z biciklom, ga je vrglo iz ovinka in Janez je z glavo treščil v skalo. Zbudil se je v ljubljanski bolnišnici s strašnimi bolečinami. Nekaj dni ni nič vedel zase, nič ni mogel jesti in šele ko ga je neki nemški zdravnik operiral, je bilo nekoliko bolje. Glavobol pa ni pojenjal in prav tisti nemški zdravnik je Janeza navadil, da si je vsakič, ko ga je zagrabil glavobol, prižgal cigareto. Nekaj dimov je zadostovalo, da je bolečina nekoliko popustila.

Nekaj pa je bilo le dobrega s to nesrečo: za Janeza je bila vojna končana. Čim je mogel, se je vrnil na domači Hrib nad Žalno, in ko so se pozneje poražene in zmagovite vojske valile skozi te kraje, se je potuhnil v samoto gozdov in šle so mimo. Tudi ko je zavladal mir, je ostal v varstvu gozdov. Sprva je bilo kar prijetno. Noči so postajale vse toplejše, navadil se je na sveži zrak, ptičje petje in gozdni mir. Ugotovil je, da mu tako življenje celo koristi, saj je bolečina, ki je bila po nesreči njegova stalna spremljevalka,

v naravi opazno popuščala. A namesto bolečine, ki je prej parala njegovo telo, se je pojavljala druga, nič prijaznejša, ki je zbadala njegovo dušo.

Sestra mu je na skrivni kraj v gozdu enkrat tedensko prinesla hrano - nekaj skorjic kruha, ki jih je Janez počasi použil z vodo. To si je poiskal v globokih kolovoznih ali v redkih vodnih izvirih. Včasih sta se s sestro pogovarjala in tedaj je Janez zvedel novice, ki so še bolj spodbujale njegov nemir in ga silile k še večji previdnosti. Pa tudi če bi mu sestra ničesar ne pripovedovala, bi po lastnih opažanjih prišel do istega sklepa: novi režim pobija svoje nasprotnike.

Slišal je, kako so zvečer v gozd iz grosupeljske smeri pribrnili kamioni, slišal je povelja, ko so z njih iztovarjali ljudi, slutil je, kako so kolone izginile globlje v gozd. Potem je iz smeri, kamor so kolone izginile, zaslišal streljanje. Pognal se je v beg, a streljanje ga je spremljalo globoko v gozd. Ko se je v varni razdalji ves zadihan ustavil, je slišal le še lastno srce, ki je razbijalo v gluho noč. Radovednost ga je zjutraj gnala nazaj na kraj, kjer je zvečer videl ustaviti kamione. A se je moral spet skriti globlje v gozd, kajti po poti je videl prihajati ljudi s krampi in lopatami na



ramah. Šli so v smer, kamor so poprej izginile kolone s kamionov. Bilo je očitno, da gredo pokopat, kar je ostalo od prejšnjega večera.

Nekaj večerov zapored so pripeljali kamioni in nekaj noči mu streljanje ni dalo spati. Potem se je vse umirilo. Navadil se je gozdne tišine. Bil je bosonog in kamor koli je hotel, se je prikradel tiho, da so ga še divje živali komaj opazile. Postal je del tišine. Kadar so v gozd prilomastili lovci s svojimi psi, se jim je na daleč ognil. Tako je minilo poletje, prišla je jesen in za njo zima. Prvi mraz ga je prignal bliže domačiji, prvi sneg ga je priklenil nanjo, kajti ni mogel tvegati, da bi kdo opazil sledi v snegu. V senu si je naredil ležišče in senik je postal njegov dom.

## LETA TEKO, A TIŠINA OSTAJA

Počasi se je Janez navadil na življenje na domačiji in v njeni okolici. Njegov dan je bila noč. Ko so drugi hodili naokrog, se je on zavlekel v temno luknjo in spal, kadar pa je bil buden, je bil vedno na preži. Le ponoči je hodil naokrog, a ne daleč, da ne bi komu nepričakovano prečkal poti. Naučil se je biti neviden za ljudi in živali. Le kak zelo pozoren sosed bi se lahko

čudil, kako da Rusova Mici že tako zgodaj pelje domov zvrhan voz krme za živino, ko pa je nihče ni videl kositi, ali kak zelo pikolovski trgovec bi za trenutek pomislil, da morata Mici in njena mati pospraviti kar precej hrane, saj se je Mici bolj pogosto, kot je bilo to za kmečke ljudi običajno, pojavila v trgovini. A z malo pretkanosti se je dalo vse te stvari zakrinkati.

Huje je bilo z nekaterimi neizbežnimi nadlogami, ki jih je prinašal čas. Na primer z boleznijo. Janez ni ves čas obiskal zdravnika, niti kadar mu je bilo najhuje. Ponavljajoče se prehlade je že nekako pretrpel in si pomagal z domačimi zdravili, potem pa je prišel zobobol in z njim bolečine, da bi človek znorel. Janez pa ni imel nikogar, da bi ga pozdravil, nikogar, da bi mu zaupal svoje težave. V gluho noč je spuščal pridušene stoke in bolezen je nemoteno napredovala. Zobje so mu izpadali drug za drugim in kmalu sta postali obe dlesni ena sama brazgotina. Usta si je izpiral s čisto vodo in čajem, ki mu ga je pripravila sestra in počasi, neskončno počasi je bolečina popuščala. Toda dlesni so ostale prazne in do zobozdravnika, ki bi edini lahko kaj pomagal, Janez še vedno ni mogel. To so bili časi, ki jih ne bo nikoli pozabil.

A vendar, kaj je hujše: dejanska bolečina, ki razjeda telo, ali neutolažljiva bol, ki kljuje v duši? Janeza sta med njegovim skrivaštvom doleteli obe in sam ju je moral premagati. Bilo je nekega večera, ko je bila mati nekoliko slabotnejša, zato jo je Janez obiskal in se zadržal malo dlje pri njej. Sedel je na zapečku, mati pa je ležala v postelji. Mrak v sobi se je že povsem zgostil, a besede se v njem niso izgubile. Našle so pot skozi temo do ljubljene osebe. Janez se ne spominja več, o čem je tekla beseda. Morda sta se spominjala življenja pred vojno, morda sta načrtovala, da bi bilo le dobro končati to skrivaštvo in se predati oblasti, kakršna je že in kar bo pač storila. Spregovorila sta nekaj stavkov in se spet pogreznila vsak v svoje misli. Iz takega premišljevanja je Janeza zbudil materin nenadni vzdih. Nekoliko se je privzdignila in se sesedla nazaj v posteljo. »Nekaj je narobe«, je prešinilo Janeza. Prižgal je luč in stopil k postelji. Mati je rahlo trepetala. Dvignil jo je v naročje. Njeno telo se je umirilo. Tudi dihanja ni bilo več čutiti. Iz materinih ust je spolzel temen curk po sinovi roki. Dvignil jo je proti svetlobi. Tekočina je bila lepljiva. »Kri!« je ugotovil in tisti trenutek ga je spreletela usodna resnica: »Mati je mrtva!«

Glasno je zahlipal. Sestra je spala na peči. Zbudila se je in začudeno pogledala. Ko je dojela, kaj se je zgodilo, se mu je pridružila v nebrzdanem krikcu žalosti. Kako dolgo je to trajalo, je težko reči, morda le nekaj minut, morda celo uro, potem pa se je celotna podoba bizarne situacije spet zgrnila nad njiju. Prostora za čustva ni bilo. Hitro se je bilo treba vrniti spet v vsakodnevno vlogo. Tudi žalost morajo skrivači trpeti po svoje, v samoti. Janez se je previdno odplazil v skrivališče na skednju, Micka pa se je glasno tarnajoč napotila do bližnjih sosedov po pomoč.

Tisto noč je bila hiša seveda polna sosedov. Prihajali so tudi naslednji dan, razni sorodniki in znanci, ki so prišli mater pokropit in se poslovit od nje. Naslednjo noč so prišli po stari navadi k njej čut, in ko je napočil tretji dan, so se pričeli odpravljat k pogrebu. Na Hribu so se zbirali ljudje od blizu in daleč. Pogrebci so prinesli krsto iz hiše in jo položili na voz. Počasi je krenil žalostni sprevod izpred hiše v dolino. Od treh Rusovih otrok je za vozom z materino krsto stopala le Micka. Jože je že vrsto let počival na Javorovici, Janez pa je izginil v zadnjih dneh druge svetovne vojne. Tako so razmišljali tisti, ki so stopali v sprevodu. Le

Micka je vedela, da jih Janez verjetno opazuje skozi špranje svojega skrivališča.

Kakšna tuga je hotela takrat razgnati njegovo srce, pa ve le Janez sam. Vse tiste dni in noči je bil na preži, in ko so zabijali materino krsto, bi najraje planil in se še zadnjič poslovil od nje. A hkrati je bil plaha, preganjana žival. Strah ga je zadrževal v skrivališču in zdelo se mu je, da žebliji, ki pribijajo pokrov krste, tudi njega za vse čase zabijajo v njegovo skrivališče.

Ko je sprevod izginil v dolini, je domačijo na Hribu preplaval mir, ki ga je le kdaj pa kdaj presekalo mukanje živine in pasji lajež. Človeški glas je tukaj le po redko odmeval. Janez se je tako ali tako že poistovetil s tišino, Micka pa se mu je povsem prilagodila. Bil ji je še edini domači človek na svetu in plaho je vztrepetala, kadar ji je samo omenil, naj kaj ukrene, da bi prišel v stik s svetom, ki ga je že čisto izgubil. Bolj ko so tekla leta, bolj je postajal odvisen od nje. Poleg nje so bila edina živa bitja, s katerimi je imel stik, živali na domačiji. Te pa tudi niso mogle govoriti.

## DEKLICA ODREŠI JANEZA SAMOTE

Tako je bilo vse do tistega zimskega dne leta 1978,

ko je bila skupina otrok iz Žalne na izletu na Hribu nad domačim krajem. Janez je bil ravno takrat v domači hiši. Slišal je otroško čebljanje, stopil do okna in njegov pogled se je srečal z očmi deklice, ki je presenečeno strmela v okno, na katerem moške pojave vsekakor ni pričakovala. O dogodku je seveda povedala doma, ker pa domačim pojava nikakor ni šla v račun, je za celo zgodbo zvedela tudi lokalna policija. Tam so sestavili vse dele zloženke in ugotovili, da v zloženki z imenom Hrib nad Žalno manjka edino še Janez. Pograbili so orožje in se ga odpravili iskat. Kot smo že napisali na začetku, so ga našli na skednju, kjer se jim je predal brez upiranja.

Odpeljali so ga na zaslišanje. Prav nič ni hotel zatajiti. Povedal je vse, kar je vedel. Spraševali so ga tudi po orožju. »Nimam ga. Notri ga ne boste našli. Če ga boste našli zunaj, ga je pa kdo nastavil,« jim je dejal. Potem so se z njim ukvarjali še psihologi, ki so skušali ugotoviti, če je pri pravi. Spraševali so ga čisto navadne stvari, na primer, katero je glavno mesto Jugoslavije in podobno, potem pa so pred njega stresli še kup kock, a jih Janez ni hotel zlagati, rekoč: »Nikoli se nisem kockal, pa se tudi sedaj ne bom!«

Uvideli so, da ni nevaren, pa so ga spustili domov.

Počasi se je Janez privajal normalnemu življenju in spremembam, ki so nastale v desetletjih, ko je bil oziroma se je sam odrezal od sveta. Tudi zaposlitev je dobil v kovinskem podjetju v Grosupljem, kjer je delal toliko časa, da si je skupaj z leti izpred vojne prislužil skromno pokojnino. Vsi pa le niso tako dobro prenesli Janezove ponovne vključitve v življenje. Zvedel je, da je imela domača borčevska organizacija več burnih sestankov o njem, več ostrih zahtev je padlo na njegov račun in lokalni miličnik se je nekajkrat oglasil pri njem in ga opozoril, naj se v mraku ne podaja iz hiše, ker bi utegnil kdo svojo grožnjo uresničiti.

Slabše kot njen brat, je Janezovo vrnitev v javnost prenesla Micka. Strah, ki se je pred desetletji usidral v njej, je začel razjedati njen um. Bolezen se je nezadržno širila, tako da so jo morali odpeljati v umobolnico, kjer je umrla.

Z Janezom sem se o njegovem skrivaštvu pogovarjal v začetku devetdesetih let, torej več kot desetletje potem, ko je postal prava medijska senzacija. O njem je pisalo veliko časopisov in revij. Celo do Avs-

trali je segel glas o njem. Od tam ga je prišla posnet  
cela televizijska ekipa. Potem pa je bilo oblasti dovolj  
tovrstne popularnosti in Janezu je prepovedala daja-  
ti izjave. No, z mano se je Janez vseeno pogovarjal,  
saj se je medtem oblast že zamenjala. Povedal mi je  
svojo zgodbo, jaz pa sem še vrtal vanj z vprašanji.  
Kaj je tisto, kar ga je v vseh teh letih najbolj mučilo,  
zaradi česa je najbolj trpel?

»To je tišina! Človek je vendar družabno bitje.  
Mora se s kom pogovoriti, se mu zaupati. Tišina je  
kot zid okoli tebe, ki je z leti vse višji, ti si pa vse man-  
jši,« je dejal. In njegov glas je bil še vedno šepetajoč,  
kot bi hotel resnico zakriti pred nepoklicanimi ušesi.  
Strah in negotovost sta z leti globoko pronicnila v  
vso njegovo bit.

Dolenjski list, oktober 1995



# ČLOVEK, KI JE PRIŠEL ŽIV IZ BREZNA

**A**lojz Vesel iz Malega Podljubna v okolici Novega mesta je ena redkih prič, ki je preživela poveljne poboje na Rogu. Dolga leta je molčal, ker je bilo tako bolje zanj in za njegove domače. Sedaj, ko so drugi časi, bi lahko spregovoril. A je žal že pokojen. Ker mi je zaupal, sem si že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja po njegovem pripovedovanju zapisal njegovo zgodbo, potem pa sem dolgo razmišljal, kako bi jo spravil na dan. Tiščala me je, a nisem hotel izrabiti njegovega zaupanja. Končno mi je uspelo. S pomočjo prijatelja sem v časopisu, pri katerem sem bil zaposlen, objavil intervju, v katerem pripoveduje o svojih vojnih doživetjih. Začetek zgodbe pa nima nič opraviti z belogardisti in Rogom. Alojz tam pripoveduje o svojem tesarjenju v gozdovih okoli Novega mesta, pozneje pa o svojem partizanjenju v novomeški okolici. To je verjetno preslepilo odgovornega urednika in članek je bil objavljen neokrnjen. Tudi pozneje mi ne

on ne kdo drugi ni črhnil besedice o tem. Ali sploh ni opazil, da se mu je kaj izmuznilo, ali se je pa delal ravnodušnega. Sicer pa, odjuga je že bila na poti.

Alojzeva izpoved se ujema z izpovedmi drugih prič. Je še en dokaz, da nobeno grozodejstvo ne more ostati skrito za vedno. Vsak perfekcionizem nosi v sebi drobne napake. Čas je razkril kosti v jami, nebudnost ubijanja sitih krvnikov pa je omogočila Alojzu pobeg iz brezna smrti.

Še se dobro spominja, kako so ga z drugimi domobranci vred naložili na kamion v bližini Kočevja in jih zvezane z žico peljali proti Rogu. Vendar so se kmalu ustavili, se pravi, da so pristali pri enem od prvih množičnih morišč. Do kraja umora s ceste ni bilo daleč. Postavili so se v vrste. Pri posebej za to postavljeni mizi so jim odvezali roke, da so na mizo odložili še zadnje predmete, ki so jih imeli v lasti. Tam jih je tudi blagoslovil v črno oblečen moški, verjetno duhovnik, nakar so se morali sleči skoraj do golega. Naprej je bilo samo še nekaj korakov do jame in strela v tilnik. Žice, s katerimi so bili jetniki prej zvezani, so krvniki metali za njimi v jamo. Prav to je pozneje omogočilo Alojzu pobeg. Seveda je pro-

cedura privedbe domobrancev do kraja eksekucije opisana kar se da enostavno. Treba je dodati še, da jih je večina prišla tja že precej pretepenih in mučenih in da usmrtitve niso potekale tako preprosto in mirno. Mnogi so se upirali in te so doletele krepke batine. Alojzov sovaščan Vidmar je bil tako ubit že na kamionu, potem so ga pa privlekli do jame.

Ko je pred Alojzom zazijalo brezno, se mu je stemnilo pred očmi. Koliko časa je preteklo, preden se je spet zavedel, je težko reči. Kaže, da je padel na velik kup trupel in se odvalil na stran, saj bi ga sicer usodno stisnila druga telesa, ki so padala za njim. Zbudil se je z bolečino v glavi. V njej je zijala velika rana, vendar je krogla kost le poškodovala. Izgubil je precej krvi, bil je slaboten in žejen. Ogromen kup trupel je bil kot živa gmota. Iz nje so se vili pretresljivi kriki, vzdih, klici na pomoč, ki so počasi zamirali, ko je iz teles odtekal življenjski sok.

Alojz ni bil edini preživeli in pokreten v jami. Še trije so bili, ki so se umaknili v skrite koticke za robom, kjer jih od zgoraj niso mogli videti. Take reže v stenah so prišle prav tudi, ko so v brezno, po Alojzovem opisu veliko kakor ogromna cerkev, z vrha

metali kamne in krušili skale z roba, da bi z njimi po opravljenem poslu zakrili trupla, pa tudi utišali krike preživelih. V okolici so sekali drevje in ga metali v jamo. Pred tem početjem so se vsi štirje zatekli v stranski rov in si iz trupel pred vhodom zgradili kritje. Nekje globoko v rovu je bilo slišati curljanje.

Po nekaj dneh sta bili lakota in žeja neznosni. Morija na robu prepada pa se je nadaljevala in kup mrličev je rasel. Sedaj so k sebi z vrha kupa potegnili kakšno truplo že zato, da bi se nasrkali sveže krvi. Eden od njih se je podal globlje v rov za zvokom vodnega curka. Ali pa le krvi, ki je odtekala od trupel? Padel je v globino in ni mu bilo več pomoči. Še nekaj ur so slišali od tam njegovo vzdihovanje, potem pa je bilo vse tiho.

Neke noči, ko je bilo zgoraj vse mirno, so zlezli ven. Uporabili so drevesne veje, ki so padle v brezno, in jih z žico povezali v nekakšno lestev. Pristavili so jo k robu in eden je zlezel na vrh, druga dva pa sta ga porinila čez rob. Tisti, ki je bil na vrhu, je potem potegnil gor ostala dva. Alojz je bil zadnji. Ko je prišel iz jame in je vstal, se je od slabosti onesvestil. Druga dva - ne prej ju ni poznal niti ju pozneje ni

nikoli več videl - sta, kot kaže, odšla, saj mu nista mogla pomagati. Vendar se je Alojz kmalu zavedel. Splazil se je v hrib, nagonsko v domačo smer, proti Rogu. Dan je prespal in preždel v neki požgani baraki, potem pa spet nadaljeval. Bil je že spet dan, ko je prišel do roških žag. Tam je zagledal pri nekem vodnjaku vedro. Premagala ga je silna žeja in splazil se je tja pri belem dnevu. Voda v vedru je bila topla, pomešana z nafto. Izbruhnili jo je. Ko je pogledal čez rob, je videl, da je vodnjak skorej do vrha poln uniformiranih domobraskih trupel. Enako je bilo tudi pri drugih vodnih bazenih. Odšel je naprej, že napol v deliriju. Kako je prehodil še preostalih petnajst kilometrov do doma, se le medlo spominja. Dozdeva se mu, da sta ga dva spremljala, vendar je bil to lahko tudi samo privid. Samo še kost in koža sta ga bila, ko je prišel domov.

Rana na glavi je bila gnojna in smrdljiva. Po nekaj mesecih je toliko okreval, da je lahko šel v mesto. Javil se je, ko je bila razpisana amnestija. Zasliševalcem je po pravici povedal vse, kar je videl in vedel. Celo večkrat je moral to ponoviti, tako neverjetno se jim je zdelo. Ali so bili tako naivni, ali so se pa delali

nevedne, tega Alojz še sedaj ne ve. Pustili so ga domov. To je bil za tiste čase poseben čudež.

Alojz Vesel je še desetletja potem delal na svoji kmetiji. Bil je tudi zaposlen in tudi svojim otrokom je pomagal h kruhu. Le redki so vedeli za njegova roška doživetja. Že precej let po vojni ga je znanec iz Drganjih sel vprašal: »Ti, Lojz, kaj si pa pred leti hodil nag skozi našo vas?« Toda Alojz se tega ni spomnil. Baje, pravijo, ga je takrat videlo precej ljudi. Začudeni so se obračali za njim. Bilo je, kot da gre skozi vas prikazen iz onostranstva.

Dolenjski list, maj 1990

# OB SEDMIH ZJUTRAJ JE PRIŠLA SVOBODA

**O**b sedmih zjutraj je prišla svoboda,« pravi Stanko in stavek, izgovorjen iz njegovih ust v pojoči suhokrajnščini, ima poseben zven. Besedo svoboda izgovori, kot bi zaljubljen fant govoril o svoji ljubici, ki ga je že nešteto krat prevarala, pa si je nikakor ne more iztrgati iz srca.

Debeli četrtek je. S Stankom Kelšinom, kmetom iz Žužemberka, sediva v eni od tamkajšnjih gostiln in kot se dnevu spodobi, srebava vroče, sladko in močno odišavljeno kuhano vino. Prijetna toplina obliva telo in sparina puhti v glavo, da se spomini hitro tajajo in begajo naokoli kot telički na paši. Urno jih je treba loviti, da ne zbežljajo na vse strani.

No, ta svoboda, da. Bila je ena od Stankovih svobod. In ker jih je poznal, kakšne so, se ji ni predal z dušo in telesom. Ohranil je, kot temu rečemo, odmik, potrebno mero nezaupanja. Ta, o kateri je sedaj beseda, je prišla v Dachau, taborišče, v katerem je Stanko prebil poldrugo leto. Pričela se je z lo-

vom na lagerföhrerja. Gonili so ga čez drn in strn in ga končno pobrali v nekem razboru. Prignali so ga nazaj in postavili na njegov balkon. Dva dni je moral vpiti svoj »Heil Hitler«!, dokler ni obnemogel in se sesedel v smrt. Bil pa je tako popljuvan, da se je kar cedilo z njega.

»Tako se mi je studilo, da ga tudi pogledati nisem mogel. Vidiš, kaj je to. Kako maščevalen je narod. Saj je bil prasec. Jaz bi ga takoj ustrelil, samo to, to pa ne bi naredil. No, jaz sem že prej ušel iz lagerja. Dva dni sem se potepal, dokler me niso Amerikanci nazaj privlekli. Sam bog, da sem šel takrat ven! Amerikanec je bil radodaren, vsakemu je dal kilsko konzervo golaža, pa dve kilsko štruco kruha. In tisti ubogi revčki so tisto jedli. Kaj jedli. Požrli so! Povem ti, da jih je več pomrlo tisti dan kot pa osem mesecev prej v lagerju. Kar padali so dol. Se je najedel, pa mu je želodec počil. Potem so pogruntali, kaj je, in so drugače postopali. Kot rečeno, jaz sem že prej ušel ven, nazaj pa so me pripeljali pijanega,« pripoveduje Stanko.

»V gruĉah smo hodili okoli in stikali za hrano in obleko. Prišli smo v neko klet. Nad kletjo je bila velika hala, sod pri sodu. Že prej so se eni dokopali



do orožja. Spodaj v kleti so bili sodi polni in streljali so vanje vsevprek. Vina je bilo že do tretje stopnice, notri pa so plavala trupla. Bili so naši, z lagerja. So se napili, pa kar v vinu obležali. Tudi jaz sem vzel vedro in z nogo odsunil dve trupli, ki sta plavali pri stopnicah, da sem lahko zajel. Pil sem. Ne vem, kako, ampak tam sem imel kar srečo. Ker sem bil tako sesradan, sem bil takoj pijan in nisem mogel piti še več. Tako so me pa Amerikanci prignali nazaj na streznjenje in sem dobil hrano šele potem, ko so že vedeli, kako nevarno je, če dobiš vase preveč naenkrat.«

Blok, v katerem je bil Stanko, je bil nekaj posebnega. Kaže, da so bili tu bolj odporni, izbrani ljudje za delovno taborišče. Že pred razpadom so jih Nemci postrojili in pripravili za odhod. Stanko ni vedel, da sta le dve možnosti: ali zato, da bi jih rešili in ostane taborišča pognali v zrak, ali pa zato, da bi jih postrelili. Pozneje so prav ta blok tudi Amerikanci obravnavali drugače. Vse so odgnali v München in jih posebej nastanili. »Hranili so nas kot bogove. Telečja rižota, solata, pudingi, biskviti, čokolade, sokovi. Jedli smo kot lordi. Nikoli prej ne pozneje nisem tako dobro in brezskrbno živel. No, pa ni bilo

dolgo. Potem smo morali pa že malo v stroj stopiti. Zakaj, pa ne vem. Vseskozi so me komandirali drugi, prej in pozneje. Bile so razne evropske narodnosti, vsaka zase. Slovenci smo bili skupaj. Pa mi je žal, da nisem šel k Francozom. Nekateri pametnjakoviči so tako napravili.«

## V DOMOVINO Z DOBRO MERO PREVIDNOSTI

Slovenci so hitro začutili, da je nekaj narobe. To se je videlo po obnašanju Amerikancev. Razvedelo se je, da je prišla uradna Titova vojaška deputacija. Nekako konec maja petinštiridesetega je bilo to. Pripeljali so vojaške tovornjake in Slovence naložili. Ob sedmih zjutraj so krenili iz Münchna, drugi dan ob dveh zjutraj so bili v Ljubljani. Prav tako z ameriškimi tovornjaki in ameriškimi šoferji. Vse skupaj nekako ni šlo Stanku v račun. Tako skrivnostno je bilo. Mladi oznovci, ki so pohajali okoli, ko so prišleke izkrcavali s kamionov, so jim govorili: »Ala, greste na dezinfekcijo. Najprej pravo, potem pa še na duševno.«

Amerikanci so za taboriščnike dobro skrbeli. Bili so fizično in higiensko v dobrem stanju, zato dezinfekcija ne bi bila potrebna. Nagonsko je iz temne

veže, v katero so jih tlačili - Stanko še zdaj ne ve, kje natanko je to bilo - hitro stopil na ulico in vzel ga je noč. Še do danes ni srečal nikogar iz tistega transporta in vedno znova ugiba, če je še kdo živ. Že prej, zlasti pa v taborišču, se je navadil zanesti se le na lastno presojo. Od tega je bilo dostikrat odvisno življenje. Tako je ravnal tudi tisto noč v Ljubljani in zdi se mu, da je bilo prav.

Nekaj časa se je skrival v Ljubljani, potem pa se je vrnil domov v Žužemberk. Za posel je bilo težko, revščina in lakota velika. Očeta ni bilo več med živimi. Zadnje dni vojske so ga v bližini doma ustrelili domobranci. »Ja, kaj pa ga je bilo treba, revčka starega? Nikomur ni storil nič žalega. Slovenci najraje streljajo drug na drugega. To jim je v krvi. Več so med vojno svojih ugonobili kot pa vseh sovražnih vojakov skupaj,« pravi Stanko razočarano.

Končno je le dobil posel kot avtobusni sprevodnik. Toliko, da je zaslužil za obleko in se lahko oženil. A kaj, ko so ga takoj poklicali na služenje vojaškega roka. Po vrnitvi pa ni mogel več dobiti službe. V vojski je bil namreč zaprt, kar je bilo slabo priporočilo.

»Ja, veš, jaz povem, kar mislim, pa sem jim odkri-

to povedal, kar jim ni bilo všeč. Da je v naši baraki več uši in bolh, kot jih je bilo v vseh nemških taboriščih skupaj, sem jim povedal, in da je trofejno orožje, v katerem se vsak tretji naboj zaglavi, zanič, sem jim povedal. Pa sem šel sedet. Zraven so dali še enega Srba, zagrizenega partijca, da je poročal, kar sem notri našel čez državo, pa je bila zadeva zapечатena. Vedno sem bil za to, naj človek dela tisto, za kar je sposoben, pa naj živi. Druge ljudi pa pusti pri miru z vsemi njihovimi problemi. Če mu moreš, mu pomagaj, če ne, pa se umakni. Kadar pa je bilo kaj nezakonitega ali krivičnega, pa nisem mogel držati jezika. Tudi enoumje mi ni bilo nikoli všeč. Pri sodniku za prekrške sem bil zato že dostikrat, tudi dobil sem jih že zaradi tega.«

## PRVE ŠOLE ZA TEGOBE

Stanko je danes sorazmerno premožen in spoštovan kmet v Žužemberku. Z veseljem pokaže svojo živino in moderno kmetijsko opremo. Ljudje ga cenijo po njegovem delu, in ker poznajo njegovo poštenost, mu tudi ne zamerijo, ko reče kako pikro. No, včasih, ko so se nekateri še šli politične veličine in verbalne

delikte, je bilo drugače. Kljub temu pa le malokateri pozna njegovo bridko in nenavadno polno življenje. Njegov oče in mati sta bila Hrvata po rodu. Tukaj sta se poročila in tukaj so se rodili njuni otroci, zato se počutijo Slovenci. Med obema vojnama se je oče preselil v Žužemberk, kjer je odprl frizerski salon.

»Kako bo kaj zaslužil v teh krajih, ko pa ni bilo nikjer nobenega posla in nobenega denarja. Hodili smo v šolo in povsod je bilo polno uši. Kruha pa komaj za pogled. Ko sem končal obvezno šolanje, sem se začel pečati z vsem mogočim. Malo sem kmetil, nabiral gozdne sadeže, malo redil koze in preprodajal, tako da sem nekaj zaslužil in si dajal na stran. Tako je prišla vojna in Italijani s svojo družbo Emono ter prepustnicami in dovoljenji za gibanje. Prišli so tudi agitatorji. Zbirali so ljudi in govorili. Nagajali so Emoni, kjer so mogli, in nagovarjali so fante, naj se vselijo v zapuščne kočevarske vasi. Nekaj jih je šlo. Naselili so Stari Log. Jaz nisem preveč verjel, da bo to šlo. Kako prav, da nisem šel z njimi. Osemnajst so jih pobili,« se Stan-ko spominja prvih izkušenj z resnico.

Marca dvainštiridesetega je stopil v partizane. Logoroval je z Dolenjskim odredom okoli Lašč,

sodeloval pri prvi osvoboditvi Žužemberka in pri drugih praskah v okolici. Globoko pa se mu je vtisnil v spomin napad na progo tam nekje pri Ribnici. Njegova skupina naj bi v pobočju varovala napad na vlak, ki naj bi ga izvedla neka druga skupina. Ponoči je slučajno slišal pogovor med zaupniki, ki ga ne bo nikoli pozabil. Dogovarjali so se, kje in kako bodo koga likvidirali. »Da greš s puško proti človeku, ki te hoče s puško, v redu. Na to pristanem. Nisem pa za vojsko, ki beza ljudi ponoči v gatah iz domače postelje in jih strelja,« se razburja Stanko, ki je tiste noči ob železnici mnogo razmišljal. Kmalu zatem je imel še eno zanimivo izkušnjo. Z napadom na vlak ni bilo nič, saj je iz eksplozije, ki naj bi vrgla vlak v zrak, nastal le en mali pomec in napadalci so izgini-li, da še opazil ni, kdaj se je znašel sam. Zato pa je bilo vsenaokoli nenadoma polno Italijanov. Jadrno je pograbil svoje stvari in jo užgal v beg. Skoraj v naročje italijanskemu mitraljezcu, ki si je ravnokar z robcem brisal pot. »Lahko bi odvrigel robec in me preluknjaj kakor rešeto, pa je samo gledal za menoj. Bog, kako so bile dolge tiste sekunde, ko sem jo cvrl po čistini proti gozdu. Italijan pa je samo gledal za

mano in me pustil. Še danes ne vem, zakaj,« sam sebi Stanko ne more verjeti.

## »DOBRE DUŠE« SE VEDNO NAJDEJO

Pri partizanih je ostal vse do velike ofenzive avgusta dvainštiridesetega, ko so se razbiti potikali po roških gozdovih in se skrivali pred Italijani. Tri dni je čepel v bukovi krošnji in jedel listje, potem pa se preko Hinj in Gradenca napotil domov. »Nekaj časa sem gruntal, kaj bi, pa sem si dejal, da ne grem ne k partizanom nazaj ne k belim, saj nisem hotel ljudi pobijati. Zato sem si rekel, kar bo, pa bo, in se javil karabinjerjem. Odpeljali so me na Rab, tam pa me je dobra duša, ki sem ji zaupal, tako kot sedaj tebi, da sem bil pri partizanih, izdala. Hajdi, takoj so me poslali nazaj v Ljubljano. Tja sem prišel za božič in tri mesece sem bil v samici. Nепrestano so me zasliševali. Tam je bil Frakelj, pozneje znan kot zločinec, pa dr. Loh, ki so mu menda ubili ženo, pa se je zato hotel vsem maščevati. Pa kaj sem jim vedel povedati? Nič ne vem, sem rekel, kar je bilo res, potem so pa tistega z Raba poklicali za pričo, tisto dušo, ki sem mu tam kot taboriščniku vse zaupal.

No, topli me niso, hvala bogu, hudo pa je bilo, mrzlo in le enkrat na dan sem dobil malo hrane.«

Pomoč je prišla s povsem nepričakovane strani. Pod oknom, nedaleč stran, so se za novo leto zabavali belogardisti. »Jezik, kakor imam dolg, pa sem stegnil. Saj škoditi mi tako ali tako ni moglo. Fantje, sem rekel, dajte še meni malo kruha. Eden se je le odzval in me spraševal, od kod sem. Potem me je vprašal, če poznam to in to. Rekel sem, da jo. Dobro dekle, sem rekel. No, vidiš, je rekel, to je moja punca. Potem je rekel, da bi mi dal malo hrane, pa ne doseže. Na kol naveži, pa podaj skozi lino, sem mu dejal. Res je to napravil in tako je čez lino priromala prva štručka kruha. Nato še dve. Četrta je padla s kola. Kako žal mi je bilo zanjo! No, vseeno sem se čez novo leto kar dobro imel.«

Tri mesece so trajala zaslišanja, tri mesece je tolkel samico. Potem so se ga naveličali in ga poslali v taborišče Visco. Tam s hrano ni bilo kaj dosti bolje, imel pa je družbo in malo več prostora okoli sebe. Paketov od doma pa ni bilo. Saj niso vedeli, kje je, pa tudi, če bi, saj tako ali tako niso imeli kaj poslati. Komunisti so bili tam že dobro organizirani. Ko je škof



poslal češnje, so pripravili štrajk. Nihče naj se češenj ne bi dotaknil, niti druge hrane. Mi pa revčki lačni kot psi. Lahko je bilo gospodom ljubljanskim organizirati štrajk, ker so dobivali lepe pakete od doma in so imeli vsega dosti. Jaz sem takrat pomagal pri raznašanju hrane. Trikrat ali štirikrat smo prinesli polno tiste meneštre nazaj v kuhinjo, ki je nihče ni hotel jesti. Odlili smo tisto vodo z vrha in pojedli riž, kolikor ga je bilo. Vidiš, to je pravi štrajk, smo si rekli in jedli še češnje. Dali smo jih še Čabrancem, Hrvatom, ženskam in otrokom, ki so skoraj umirali od lakote. Kako hvaležni so nam bili. Tudi oni so komunistični štrajk gotovo ohranili v lepem spominu.«

## TITOVKE GOR, TITOVKE DOL

Z Italijo je šlo hitro navzdol in prišel je tudi njen težko pričakovan razpad. Taboriščniki, ki so bili dobro organizirani, so prevzeli poveljstvo v svoje roke. Postrojili so se, Čabrance zase, Slovenci zase. Od nekod so prišle titovke in padlo je povelje, naj si jih posadijo na glavo.

»Z mano je bil še mlajši fant, Metod mu je bilo ime. Rekel sem mu: 'Ti, to ne bo dobro.' Vprašal me je,

zakaj ne, pa sem rekel, da smo v Italiji, da so Nemci tukaj. Tako sem korakal zadaj brez pokrivala. Bila je partizanska komanda, vsi so bili že med sabo zgovorjeni, kdo je oficir. Jaz, ki sem bil pa prej partizan, sem dobro vedel, kaj bo. In res, nismo še prišli do Soče, nas je že prestregla nemška motorizirana kolona. Postavili so mitraljeze in nas ustavili. Joj, kako so titovke hitro letele v kanal. Jaz vsaj tega dela nisem imel. Zato pa sem hitro rekel Metodu, naj mi sledi, in v hipu sva bila za grmovjem. Tam je bil neki spomenik iz prve svetovne vojne in za njim sva ušla. Drugi so korakali spet nazaj v logor, midva pa sama proti domu.«

Z Metodom sta prišla peš do Rakeka. Tam pa sta naletela na nemško motorizirano patroljo. »Metod se je prestrašeno stisnil k meni, jaz pa nisem vedel kaj drugega, pa sem se zravnal, dvignil roko in pozdravil s 'heil Hitler'. Vsi trije Nemci na motorju so dvignili roko v zrak, midva pa sva se zmuznila mimo. Nič dokumentov ni bilo treba. No, zdaj sva pa dobra, če je treba samo to, sem si mislil. Tako sva prišla čez cel Rakek.«

Nadaljevala sta do Iga, kjer so bili že partizani. Pozdravljala sta s »smrt fašizmu« pa je bilo spet do-

bro. Šele potem, ko sta jih prosila za hrano, so se začela vprašanja. Napotili so ju v štab, kjer naj bi bila najprej zaslišana, potem pa bi dobila hrano. »Ja, no, pa greva v štab, sem dejal partizanom in jih vprašal, kje je. Ko pa sva prišla z Metodom za ovinek, sva jo hitro ucvrla drugam. »Vedel sem, kakšen je partizanski močnik in zanj že nisem hotel, da bi me zasliševali. Tako sva bila tri dni lačna kot psa. Pa sva le prišla domov. Kako so zvedeli, da sem doma, ne vem. Toda doma me je že čakal mobilizacijski listek.«

## ZARADI KOŠČKA PAPIRJA V DACHAU

Listek je bil za Staneta usoden. Z drugimi slabo oboroženimi mobiliziranci je šel na položaje in takoj v boj, ki pa dolgo ni trajal, saj so jih Nemci kaj kmalu obkolili in zajeli. Tisti, ki so imeli pri sebi mobilizacijski listek, so bili hitro izpuščeni domov. Stanko pa je listek nekje odvrigel, ker mu ni pripisoval več nobenega pomena. »Če se ne bi tam našel nekdo, ki me je poznal, in pričal zame, da sem bil res mobiliziran, bi me takoj pospravili. Toda domov me vseeno niso spustili. Drugi so šli domov, jaz pa naprej v Nemčijo. Tako sem Dachau služil od 4. decembra triinštiride-

setega do konca vojske. Pa smo že triinštiridesetega leta vpili 'živijo svoboda.'«

Mnogo prezgodaj je bilo za take klice. Stanko se ob spominu na to globoko skloni nad mizo, kot bi hotel posrkati nazaj vsa ta leta in še enkrat stopiti na razpotnico, kjer bi bilo moč skreniti od grozot, ki jih je doživel. Toda razpotnica je bila prehojena in je ni več moč ponoviti. Govoriti o vsem pa je treba, ne zaradi sebe, ampak zato, da ljudje ne bodo pozabili. Premnogo jih je, ki pričati ne morejo več. Prav zaradi njih mora beseda, čeprav težko, na dan. Zato srkneva spet požirek toplega in prijetno dišečega vina in spomini oživijo. Dachau.

»Vsak dan je bil za en dan. To se ne da kar tako povedati. Tam je bil hudič. Tam ni bilo življenja in tudi v peklu menda ni slabše,« tako dá Stanko skupno kratko oceno nekega bivanja. No, naj bo pekel tak ali tak, tisti, ki ga ustvari, je človek, tisti, ki v njem trpi, je človek in tisti, ki ga premaguje, je človek. Tudi v Dachauu je bilo tako, da so se eni in isti ljudje pojavljali v vseh treh vlogah. Če so že Nemci postavili taborišče in ustvarili sistem, še ne pomeni, da so bili oni edini, ki so taboriščnikom pili kri. Tudi med

sabo so se taboriščniki razlikovali in si življenje po svoje lajšali, pa tudi oteževali. V takih razmerah ne hodi človek samo sam skoraj dobesedno gol naokoli, ampak je gola tudi njegova duša.

## ZA ŠTRUCO BATINE IN KROGLO

»Bil sem največ skupaj s Čehi, ki so bili kar v redu ljudje. S Slovenci ni bilo dobro. Je bilo kmalu kaj narobe. Potem ko so videli, da sem še kar zbrihtan človek, so me vključili v organizacijo. Povsod, po vseh delavnicah so imeli svoje. Prenašalo in prekupčevalo se je naokoli, tako da je vsak prišel do tistega, kar mu je manjkalo. Iznajdljivi so bili kar se da. Prava mafija.

Mene so spravili k mizarjem. Tam je bil neki Nmec, ki je potreboval blago. Tisti, ki so bili pri krojačih, so ga priskrbeli, potem so me zjutraj ovili vanj in oblekli, pri mizarjih odvili in oddali blago, meni pa zatlačili za hlačnice po tri štruice kruha, da sem jih odnesel po šihtu spet v barako. Za vsako štruco si dobil petindvajset udarcev z bikovko in nato kroglo v glavo. Pa izračunaj, koliko bi jih dobil samo enkrat. Tudi samo petindvajset udarcev z bikovko ni nobeden preživel. Dobili pa me niso,

ker sem bil vedno v nezavesti. To je treba pa znati. Marširali smo notri po šest in po šest, jaz pa sem se spravil na sredo, pa sta me dva držala pod pazduho. Nekateri so bili res tako slabi, eni pa so se delali, tako kot jaz. Med nogami sem imel pa z žico privezan kruh ali krompir. V barakah smo si potem vse razdelili. Organizacija je delila po svoje. Jaz sem dobil le delček tistega, kar sem prinesel. Drugo so dobili ljudje iz organizacije. Tam so bili tudi učeni ljudje, tudi nekateri Židje, za katere je bilo pomembno, da preživijo. Štiri mesece sem živel tako. Če bi se tistega šefta držal, bi bil najhujši lopov na svetu.«

Podobnih zgodb, kot te z blagom in kruhom, ima Stanko še precej. Zanimiva je zgodba o moki. Ena skupina taboriščnikov je razkladala apno, druga je iz vagonov razkladala moko. Za sestradane taboriščnike je bil izziv seveda velik, vendar se tisti, ki so delali z moko, nikakor ne bi mogli izogniti natančni preiskavi po končanem delu.

»Razmišljali smo, kako bi prišli do moke, ki je bila tako blizu. Ker sem bil najbolj predrzen, sem se odločil jaz. V trenutku sem bil v oni skupini in na vagonu. Medtem ko so me tisti, ki so delali z moko - bili so

skoraj sami Rusi - zakrivali, sem si slekel gate, jih spodaj zavezal in notri so mi nametali moke. Vse skupaj so mi potem stlačili v hlače in privezali. Neopazno, kot sem prišel, sem se izmuznil v našo skupino. Še nekaj ur sem moral tako obtežen voziti samokolnico, pa ni nihče opazil, kaj imam v hlačah. Naši so seveda vedeli in pazili name. Nas potem niso tako natančno preiskovali, saj kaj bi z apnom v barakah. Skuhali smo si cmoke. Bože, kako so nam teknili!«

Boj za preživetje je bil v taborišču neizprosen. Zgoraj je bil nemški red, vmes red, ki so si ga ustvarile skupine taboriščnikov, da bi preživele, zunaj teh redov pa so padala trupla. Človeško življenje ni bilo vredno počenega groša. Pa vendarle so si med sabo taboriščniki in skupine pomagale, kolikor so mogle. Rusi so pomagali Stankovi skupini, čeprav so vedeli, da bi jih, če bi jih odkrili, takoj postrelili. Toda vedeli so, da pomagajo sotrpinom k preživetju, poleg tega pa so, če je bila prilika, terjali tudi protiusluge.

## PRAZNIČNI JEDILNIK - PASJE MESO

Meso je le poredko zašlo na taboriščniški jedilnik. Kadar je, je teknilo da le kaj. Stanko je bil zraven, ko

je bila na vrsti taka poslastica. Pes, na katerega je bil paznik zelo navezan, je bil lepa, rejena in dobro zdresirana žival. Če bi šlo zares, bi interniranca udušil kot muho. Bali so se ga, toda lakota je huda stvar. Ko so v veliki jami gasili živo apno, se je porodil načrt. Ker je bil pes dobro zdresiran, je bil tudi dovolj neumen, da se je dal toliko zavesti, da je skočil v jamo z živim apnom. Še malo pomoči je bilo treba in že se je zadušil. Pečenka je bila gotova. Servirana je bila pa pozneje, kajti paznik je dal svojega ljubljenca, kot se spodobi za psa, lepo pokopati. Nikoli pa ni preveril, kaj je zares prišlo v pasji grob, ki so ga interniranci na njegov ukaz tako spoštljivo izkopali. Če bi, bi v njem našel le pasjo glavo, drobovje in kožuh.

Smrt je bila blizu, skoraj prijateljica, čeprav je bil ohranitveni nagon tudi močan. Še po smrti pa so tisti, ki so ponoči tiho preminili, pomagali preživeti tistim, ki so bili še živi. Stanko je svojega soseda, ki je zaradi izčrpanosti umrl, dolgo prikrival na pogradu. Tako je dobil še njegovo porcijo. Mrtvecu tako ali tako ne bi več koristila. Šele ko je pričelo truplo razpadati in zaudarjati, so ga odstranili iz barake.

Še preden je nemški Reich propadel in so tis-



ti, ki so se znašali nad tako množico nedolžnih in nemočnih ljudi, dobili svojo zasluženno kazen, pa se je včasih le ponudila prilika za zadoščenje. Komandofürer, esesovec, Poljak po rodu, je bil krut do taboriščnikov in je izkoristil vsako priložnost, da jih je lahko maltretiral. Taboriščnike, ki jih je bilo po nemških merilih najmanj škoda, če bi se zgodila nesreča, so uporabljali tudi pri preizkušanju novega protipehotnega orožja. Eden takih novih izumov, ki naj bi ga preizkusili, je bila tudi ročna granata, kateri naj bi se v zraku odprlo padalo in jo tako zadržalo, da bi eksplodirala že v zraku in bi imeli njeni šrapneli večji doseg. Esesovec, ponosen na novi izum, se je hotel pred taboriščniki postaviti, pa je sam vrgel granato v zrak. Padalo se je odprlo, veter je zapihal in granato je odneslo ravno esesovcu nazaj pod noge, kjer je eksplodirala.

»Tam se je valjal po tleh brez nog, mi pa tudi. Držali smo se za trebuhe in se od smeha valjali naokoli, tako smo mu privoščili njegov izum,« pravi Stanko, ki si ne more kaj, da se ne bi ob spominu na dogodek še enkrat od srca nasmeljal. Preveč smrti je videl, da bi mu tak dogodek šel do živega.

## ZA LAS ODNESEL PETE

Medtem ko se pogovarjava, podzavestno z enim ušesom poslušava poročila iz gostilniškega radia. Govor je o strahotnih bombardiranjih iraških položajev pred pripravljajočo se ofenzivo kopenskih sil.

»Ja, pravim ti, če mi kdo jamra, da ima zaprtje, mu rečem, naj gre v Irak, pa bo takoj pozdravljen. Kdor ni doživel bombardiranja od blizu, ne ve, kaj je to. Že takrat je bilo tako, da je šlo vse od tebe, ko te je metalo sem in tja. Kaj šele sedaj, ko imajo še boljše bombe. Nekoč me je vrglo tako, da tri ure nisem spravił prahu iz ust, oči in ušes. Norec je tisti, ki se gre z Amerikancem takole vojskovat. Nekoč bi me pa čisto zares kmalu doletelo. Saj znotraj lagerja niso bombardirali, niti mitraljirali, če so te pa dobili zunaj, kjer so imeli pazniki svoja domovanja, je bil pa hudič. Toliko da sem ušel pod ene stopnice, ko je Anglež mitraljiral fabriko. Kar med ulicami je švigal in za malo, da sem še pete potegnil notri, že je bila tam luknja. Beton je kar letel naokoli. 'Madona,' sem mu požugal, to pa ni lepo. Kolikor te imam rad, ampak boga ti, kmalu bi šle moje pete.«

Bombardiranja, grozna, kakor so bila, pa so naznanjala tudi nemški konec in zavijanje protiletalskih siren, ki je bilo čedalje pogostejše, je zvenelo internirancem hkrati odrešujoče in zastrašujoče. Vse dokler ni prišlo tisto jutro, ko je ob sedmih prišla svoboda. Kot smo že povedali na začetku te zgodbe, so Amerikanci pripeljali Stanka in še kakih sto do dvesto slovenskih fantov naravnost v Ljubljano. On jo je takrat, nezaupljiv, kot je bil, hitro popihal. Kaj se je zgodilo z ostalimi, še danes ne ve. Precej zgodb je že slišal o dachavcih, niti v eni pa ni bilo omenjeno, da so jih pripeljali v Ljubljano sami Amerikanci. Morda bo pa ta zapis spodbudil koga, da mu bo povedal resnico?

Dolenjski list, marec 1991

# KJE VISIJO TRŠARJEVI PORTRETI?

Pogovor s **prof. Marijanom Tršarjem**, uveljavljenim likovnikom, likovnim kritikom in publicistom

*- Gospod Marijan Tršar, na Dolenjsko vas vežejo že zgodnji spomini, mar ne?*

No, bolj zgodnji me res ne bi mogli, saj sem bil rojen v Dolenjskih Toplicah, v zgornjem koncu vasi, na Taboru smo rekli, če se prav spomnim. Pozneje smo stanovali v Kastelčevi hiši ob tedanjem lesenem mostu čez Sušico. Oče je bil Notranjec iz Logatca. Imel je sicer grmsko kmetijsko šolo, a je bil po sili razmer finançar. Nič kaj ni bil zadovoljen s svojo službo, še posebej ne z rubeži, ki jih je moral hočeš nočeš opravljati. Presrečen je bil, ko smo šli v Ljubljano, kjer je bil potem na carini. Mati je bila Dolenjka, iz Zaloga. Tam sem pri sorodnikih preživel nekaj prelepih počitnic.

*- Se torej štejete za Notranjca ali Dolenjca?*

Po srcu sem bil vedno Dolenjec. Toplice so bile in so še zakladnica mojih rosnih spominov. So tudi prizorišče obeh mojih knjig, ki sem jih napisal za otroke. Tam se je izteklo devet nepozabnih let otroških iger v Podžlebu, na Sušici v Brezniku, na Cviblah in na trgu pred cerkveno stoletno lipo. Pa tudi malce bolj resnih stvari, denimo sokolskih nastopov in tekmovanj. Nadučitelj - sokol - je pametno vozil z župnikom: v nedeljo dopoldne najprej maša, popoldne pa sokolski nastop, in obe »stranki« sta bili zadovoljni. Kajpa je bilo v Ljubljani hudo drugače in pobožni oče me je pri priči rešil sokolstva.

*- Kako se je oblikoval mlad intelektualec v takratni Ljubljani?*

Hodil sem na klasično gimnazijo, ki je veljala za dokaj zahtevno šolo. Že v tretji sem »zagrešil« prve pesmi. V kongregacijskem krožku, ki ga je vodil literat in profesor Jože Lovrenčič, sem dobil prve napotke in ocene. Vse je kazalo, da se bom posvetil literaturi. Tudi v prvem almanahu Pregled, ki smo ga izdali v šesti gimnaziji, sem poleg ilustracij objavil črtico. Za slikarja pa sem se odločil zares v trenutku:

zagledal sem sliko Vače v snegu, delo Zupančiča, kolege iz našega krožka, in vedel sem, da bom slikar pa nič drugega. Krožek je vodil sošolec Kremžar, tudi sam obetajoč pisatelj, a še boljši organizator in literarni kritik. Pri njem se je sestajal naš čedalje številčnejši literarno-likovni krožek.

*- Kdo je potem usmerjal vaše prve slikarske korake?*

Prvo razstavo smo imeli leta 1938. Pobahali smo se seveda, kot se začetnikom spodobi, s samimi oljnimi slikami. Pa je prišel arhitekt Gajšek in nam brž prirezal perutnice: »Ja, fantje, kje so pa vaše risbe?« Odprl nam je oči, da brez zavzetega risanja ne bo napredka. Na razstavi leto pozneje sem imel že povečini risbe in linoreze, le nekaj pastelov in olj. Kremžar je tedaj pripeljal slikarja Božidarja Jakca. Očitno ga je pritegnila naša mladostna zagretost. Pofotografiral je vso razstavo in nas pohvalil: »Fantje, le tako naprej! Če rabite nasvetov, pridite - moja vrata so vam odprta!« Si lahko predstavljate naše veselje. Kot bi boga zagrabili za brado!

*- Vam je Jakac pozneje torej dosti pomagal?*

Več kot mnogo, pravzaprav ogromno v tistih časih,

ko ni bilo doma nobenih likovnih šol. Res je, Jakac je bil kompleksna osebnost, kot človeka in umetnika so ga zelo različno presojali. Toda dejstvo ostane, da je bil v svojih praških letih pri samem vrhu naprednih ekspresionističnih iskanj, pa čeravno je pozneje zelo nerad sprejemal moderne »novotarije«. Tudi sam sem ga strašno prizadel, ko sem se v specialki odločil za secesijo od realizma v moderno. V njegovatelje sem hodil na korekture, tudi risal sem tam in skupaj smo hodili risat v naravo. Ko je leta 1943 odšel v partizane, sem poskusil srečo pri slikarju Pavlovcu, a žal so Nemci potegnili mejo pred Ježico in nisem več mogel do njega. Tako kot mnogim mladim mi je potem ostala šola kiparja Franceta Goršeta, izvrstnega kiparja in nič slabšega pedagoga.

V naslednjem almanahu je bil glavni pesnik Jože Šmit, Balantiča tedaj še ni bilo med nami. V gimnazij-skem krožku Žar smo pripravljali nov almanah, a ko se je tam zataknilo, smo se ga resno lotili kar sami. V tem naj bi objavili Balantičeve pesmi, za katere sem že napravil večino ilustracij. Žal so ti lepi načrti padli v vodo - aprila je izbruhnila druga svetovna vojna.

*- Kako ste v vaši generaciji sprejeli začetek vojne in okupacijo?*

Mladina je bila vsa proti nacizmu in Hitlerju. Prostovoljci smo se odpeljali prek Novega mesta in Karlovca v Zagreb, da bi se, če bi bilo treba, borili v bosenskih hribih ali kjerkoli. Žal je bil propad Jugoslavije prehitel in v zagrebški vojašnici so nas zajeli ustaši. Res so nas potlej spustili domov, toda pot prek Hrvaškega Zagorja do Dobove je bila trnova. V vsaki vasi nas je pričakala nahujskana množica in nas pošteno prebunkala.

*- So bile strani takrat enako razporejene kot ob koncu vojne?*

Nekako uradno velja, da je prostovoljce organizirala KPS, toda moja izkušnja je drugačna. Od svojih »rdečih« sošolcev se ne tja ne nazaj ne spomnim nobenega, srečeval pa sem mnoge bivše kolege iz katoliških društev. Morebiti je to zgolj naključje, da se je moj »rdeči« prijatelj Joža norčeval iz mene, češ da grem branit gnilo Jugoslavijo. Bi smel sklepati, da sta bili dve frakciji v tedanji partiji - »stalinska«, ki se je držala pakta s Hitlerjem, in druga, bolj »jugoslo-



vanska«, ki je zbirala prostovoljce?

Lahko si predstavljate potem moje razočaranje, ko sem prišel v mamin Zalog in izkusil, da so kmetje vsi po vrsti za Hitlerja. »Hitler bo že pokazal gospodom,« so nekako tlačansko puntarsko privoščili inteligenci in duhovnom, ki so bili prvi na udaru nemških selitev. Hodili so do Nemcev, ki so bili pod Trško goro, in moledovali, da jih zasedejo namesto Italijanov. Zaman je bilo dopovedovanje, da je vsaka okupacija narodna nesreča, a da je vseeno bolje pod Italijani, ki ne selijo v Srbijo naših ljudi, tako kot Nemci. Prekipelo pa je, ko sva z župnikom Komljancem snela Hitlerjevo zastavo z zaloškega zvonika. Prijatelji so mi prišepnili, da me nameravajo domačini izročiti Nemcem. Ni bilo časa za obotavljanje. Ponoči sem se s kolesom izmuznil v Ljubljano.

*- Kako je pozneje prišlo do takih zasukov?*

Mislim, da bi morali nepristranski zgodovinarji poiskati odgovor na vprašanje, kako se je moglo zgoditi, da so ljudje, ki so tako globoko sovražili, še huje, zaničevali okupatorske Italijane, že čez dobro leto vzeli od njih orožje. In ali ni treba iskati razloge

za to v poboju tolikih naših ljudi s strani partizanov v tistem letu, ko še ni bilo nobenih »belih« vaških straž? Sam sem osebno poznal štiri take žrtve, ki resda niso bile za komuniste, bile pa so tudi proti okupatorju.

Da si lahko nič kriv vnaprej obsojen, sem prvič zaslutil, ko me je jeseni pred univerzo ustavil sošolec: »Kaj pa ti, ali se ne misliš organizirati proti okupatorju?« je hotel vedeti.

»Daj no, daj, Dušan, jaz sem organiziran že od prostovoljstva naprej! Kje si bil pa ti takrat?«

Preslišal je zbadljivko in mi odbrusil: »Tisto nič ne velja, če nočeš biti z nami, si izdajalec!«

Govorim, kot vidite, iz lastne izkušnje, le nerad sem se zanesel na tujo informacijo, še manj na propagando. Prav zato iz srca želim, da bi objektivna zgodovina - če je res etiološka, se pravi, ne zgolj dogajanja, marveč njihove globlje vzroke iščoča veda - začela raziskovati prav te usodne notranje vzgibe na začetku okupacije, ki bi - o tem sem prepričan - močno poglobili naše sedanje poznavanje pravih vzrokov bratomornega pobijanja.

*- Ali ni ta zagrizena razdeljenost zastrašujoča?  
Smo Slovenci res narod izdajalcev?*

Moram povedati, da sem bil prav v tistih prelomnih mesecih drugega leta vojne pobran v Gonars, kjer sem pod šotorom prenašal vročino in lakoto. In - hvala bogu! - vse to lažje trpel kot večina mojih sotrpinov, ki niso mogli iskati pozabe v risanju. Ves dan sem, na soncu ali v redkih lisah sence, lovil obraze in postave taboriščnikov ali pa izrisaval na koščke papirja od paketov enolično ravničo s cerkvenim stolpom vasice v ozadju. Ne, tudi ta internacija prav gotovo ni večala naših simpatij do okupatorja, pa čeravno se ne more primerjati z uničevalnimi taborišči v Nemčiji.

Kot prostovoljec sem izkusil, kolikšen pogum je potreben, da se drzneš upreti utečenemu okupatorjevemu vojnemu stroju. Na dnu srca sem občudoval vse tiste, ki so se to upali, ne glede na njihovo prepričanje. Nikoli nisem partizanstva v celem enačil s komunisti, saj sem vedel, da se je največji del partizanov iskreno odločal za borbo proti okupatorju, da pa je partija to njihovo domoljubnost izkoristila za svoje cilje. Posebno tisti naši ljudje, ki niso nič vedeli

za ideološke poboje nedolžnih na začetku vojne na Dolenjskem in Notranjskem, denimo Primorci, Štajerci, Gorenjci, so v veliki večini postali partizani iz resnične želje po svobodi, ne po revoluciji.

Toda, kako razumeti nasprotno stran? Smo Slovenci v resnici narod izdajalcev, saj je bilo domobrancev najmanj toliko kot partizanov? In povrh tega, ali smo res tudi najbolj neumen narod, saj so se ti »borili za Hitlerja« - kot trdi sedanja zgodovina - še potem, ko so njegovo potaplajočo se barko zapuščali že vsi v Evropi? In še bolj nerazumljivo in proti vsaki pameti - število domobrancev je naraščalo prav do konca. Bo našla nepristranska zgodovina na takšen paradoks boljšo razlago od sedanje, uradne?

*- Kako to, da ste se po koncu vojne tudi vi umaknili na Koroško?*

Čeravno nisem bil vojak - streljati sem se učil šele po vojni, ko sem služil vojaški rok - si nisem delal utvar, da mi bo kot ideološkemu nasprotniku prizaneseno z najhujšim. In še posebej zaradi prijateljevanja z Balantičem pa ilustriranja njegovih pesmi. Za dosti manjše »grehe« so tedaj padale glave.

*- Kakšno je bilo vaše prijateljevanje z Balantičem?*

Bila sva prijatelja v polnem pomenu te besede. Pa tudi z drugimi iz našega krožka. Videvali smo se malone vsak dan, debatirali o umetnosti, kovali velike načrte, brali poezijo in prozo, poslušali glasbo. Balantič se je po nemški okupaciji Gorenjske kmalu preselil v Ljubljano. Komaj se je prebijal iz dneva v dan in pomagali smo mu, kolikor nam je bilo mogoče. Bil je precej slabotnejši od mene, ko je bil na koncu julija, dan pred menoj, odpeljan v Gonars. Žal vse do oktobra nisva prišla skupaj. Ker z Gorenjske ni bilo moč dobivati paketov, je ta čas dobesedno stradal kot pes. Po prejšnje leto prestanih pljučnicah je bil na robu preživetja. Kdaj in zakaj se je odmaknil od svojih »rdečih« tovarišev, tedaj nisva govorila. Dobro pa se spomnim, kako mi je - ko sva končno ležala na skupnem pogradu - zaupal svoje spoznanje, da je za svet odrešilna edino Kristusova filozofija ljubezni. Leto pozneje, že v Ljubljani, pa je prišel do prepričanja, da se je treba boriti proti boljševiškem komunizmu. Vendar se tedaj še ni odločil za vojaka. Zakaj se je potem premislil, ne vem. Toda vojak je ostal tudi po propadu Italije, ko se je s pri-

jatelji rešil iz Pudoba. Zaman sem mu prigovarjal, naj pusti vojsko, saj bo narodu veliko več koristil kot pesnik. Ni me poslušal. Grozodejstva, ki jim je bil priča, so ga potrjevala v sprejeti odločitvi. Vnovič je odšel v Grahovo in tam končal v ognju.

*- Kako ste prišli nazaj s Koroške?*

V Vetrinju sem po naključju srečal Ivana Hribovška, dominsvetovega pesnika. Bil je v ambulanti pri Gorenjcih. Z njim sem se tistega usodnega ponedeljka vračal v Pliberk. Želel sem priti v Italijo, kakor so nam rekli, in od tam s sestro, ki je bila v Gorici, oditi v svet s trebuchom za kruhom. Kako čudno se včasih poigra usoda. Ambulantni avtomobil nam je odpovedal in angleški tank, ki je vozil na koncu kolone, je odbrzel mimo. Če bi vedeli, kam gremo, bi se brez težav obrnili in se rešili. Tako pa smo se z vso ihto gnali za Angleži - partizanom v roke. O tej kalvariji je bilo že marsikaj napisanega in še dosti bo. Tragedija tisočev ljudi, povečini mladih vojakov in civilov, moških in žensk, otrok in celo dojenčkov, bo gotovo še desetletja prožila odzive in raziskave. Bo pa bržčas tudi trajna spodbuda za umetniška

pričevanja o tragičnih usodah in naključjih v tem najbrž največjem množičnem pomoru v slovenski zgodovini.

V Teharjah se je moral vsak pod grožnjo smrti javiti ob okencu komandne barake, da ga popišejo. Vse, ki niso bili mladoletni ali so bili domobranci še pred letom 1945, so nagnali na odprt »apelplac« med barakami. Mladoletne so stlačili v barako A, tiste »po petinštiridesetem« pa v barako B. Cejevce z »apelplaca« so večer za večerom s kamioni odvažali v smrt, preostale bejevce in ajevce pa prihranili za natančnejša pretresanja.

*- Kako ste kot intelektualec videli dogajanja okoli sebe?*

Najbrž bo zvenelo neverjetno, da je tisti končni občutek ali bolje, življenjsko spoznanje, ki se mi je izkristaliziralo iz nešteti, povečini krutih doživetij tega jetništva, nekakšna na novo vznikla vera v tisto »lučko dobrega«, ki tli v vsakem človeku. Kajti ob vsem ukanem poniževanju, mučenju, sadističnem izživljanju nad nemočnimi sem povsod našel posameznike, ki so kljub nevarnosti zase upali pokazati, da gledajo tudi

v ideološkem sovražniku trpečega človeka. In da mu vzlic zagroženim kaznim po svojih močeh pomagajo. Tak je bil (menda slavonski) partizan, ki mi je opotekajočemu se v nočni koloni nekje pri Mislinju ponudil svojo čutaro z vodo. Tak je bil vojak, ki me je bolj narahlo suval s puškinim kopitom in mi šepnil: »Kriči! Vpij čim glasneje! Jaz te moram mlatiti!« Nemočnega človeka, ne pa »prekletega izdajalca« je videl v meni partizanski bolničar Tone - občutek, ki mi ga je s tem dal, je bil večji dar kot kos kruha sestradancu. In končno ni malo tvegala udbovski oficir Miran, ki me je samo zaradi sotrpinskega spomina na »risarja iz Gonarsa« rešil smrti, ko me je poslal v barako B. Njemu se imam zahvaliti tudi, da sem začel risati, najprej drobnarije za stenčas, potem pa portretirati partizane.

Že v Gonarsu sem ugotovil, da risanje ni le terapijska tolažba v težkih prilikah, marveč da si kot slikar tudi za okolico vedno nekaj drugačnega od večine. To sem prebral z obrazov tudi najbolj brezsrčnih stražarjev v lagerju. Ko sem jih na ukaz narisal, so se nekako omečili do mene. Risal sem vse po vrsti, od vojakov do kaj vem katerih sarž. Vse dokler ni nekega popoldneva, ko sem ravno risal bolničarja



Toneta, vstopil v barako zastavnik in ga nadrl: »Če bi to belo svinjo ubil, bi ti dal dopust! Da pa se takole pogovarjaš z njim, ti ne bom nikoli odpustil!« Po tistem sem moral za nekaj časa prekiniti risanje, ostalo pa mi je več časa za skiciranje sotrpinov v barakah.

*- Vendarle ste preživeli vse grozote Teharij. Kako vam je to uspelo?*

Množičnemu odvažanju smo se v obeh barakah le izognili, so pa po malem še izginjali posamezniki. V roke nam je prišel časopis - mislim, da je bil od 4. avgusta - z objavljeno amnestijo za vse, razen za organizatorje in vodje domobranstva, ki bodo prišli pred sodišča. Kako so zažarele oči sotrpinu, juristu: »Fantje, zdaj smo rešeni! Zdaj so juristi vzeli vse v roke. Boste videli, zdaj bo šlo po paragrafih!«

Ubogi idealist! Zdaj počiva v bogve kateri grapi pri Brežicah.

Zakaj malo zatem so nas postrojili pred barakami. Odbrali so vse z gimnazijami in intelektualnimi poklici. Že prvi večer so jih odpeljali za dva kamiona. Z naslednjim bi moral tudi jaz. Pa mi je pred ka-

mionom pomignil komandant Rudi, naj počakam, da bo moja prošnja drugi dan rešil Miran. Že prej sem bil namreč oddal prošnjo za izpust, pa oficirja ni bilo v taborišču. To pa je bil zadnji kamion. Poslej ljudi niso več odvažali v smrt. Bil sem rešen, toda domov sem prišel med zadnjimi.

*- Kakšne posledice pri nadaljnjem študiju in pri delu je imela vaša preteklost?*

Samo kdor je sam preživel tista leta, si more predstavljati, kaj je tedaj pomenil žig »izdajalca« in »ideološkega sovražnika«. Kljub temu da sem imel kar precej risarskega znanja, dvomim, da bi bil sprejet na likovno akademijo brez posredovanja mojega učitelja Jakca. Ko pa sem dobil v prvem letniku celo nagrado za risanje glave, je bila reakcija mojih partizanskih sošolcev oster protest na rektoratu. Za vedno je bilo konec priznanj. Moral sem prekiniti študij in iti na služenje vojaščine.

Mislím, da je skoraj nemogoče opisati, kaj pomeni, če si državljan »druge« ali celo »tretje« vrste. Še toliko manj, če si umetnik. Napraviš, denimo, ilustracije - po tvojem prepričanju dobre - pošlješ po

lastni presoji uspelo sliko, grafiko na razstavo, pa te zavrnejo. Le kdo bi mogel natanko presoditi, ali gre za zavrnitev zares nekvalitetnega dela ali zgolj za ideološko maščevanje? Umetnosti se ne da tehtati na grame, in vemo, da se da z njo še kako manipulirati. In podobno se godi pri priznanjih, nagradah, štipendijah, pri vabilih na pomembne razstave, pri izdajah knjig in katalogov, pri publiciteti nasploh. Le kdo bi mogel z gotovostjo dokazati, da je bil leta in leta potisnjen v molk zaradi starih grehov in ne zaradi lastne nesposobnosti, nekvalitete svojega dela? Hočeš nočeš začneš dvomiti v svojo uspešnost in nadarjenost.

Bržčas je bil tudi to eden od podzavestnih vzrokov, da sem se poskusil še na drugih področjih, v likovni kritiki, esejistiki in literaturi. Velika mera donkijhotstva pravzaprav, saj je znano, da je bila tiskana beseda še večji tabu za vse izobčence kot likovna govorica! Pa vendar sem ravno zaradi te svoje dodatne sposobnosti po mnogih peripetijah postal učitelj na likovni akademiji: bil sem pač med redkimi edini, ki ni bil samo slikar in grafik, marveč je znal o tem tudi kaj povedati.

*- Kako gledate danes na spremembe v družbi ?*

Ne glede na različne presoje značaja današnjih sprememb se mi zdi najpomembnejše to, da lahko ljudje spet svobodno izražajo svoja prepričanja. In kajpada - v parlamentarnem sistemu - da sta si vlada in opozicija trajna, pa čeprav izmenjavajoča se medsebojna korektiva, ki nadzorujeta drug drugega. Zakaj boleče izkušnje pretekle dobe so nas izučile, da se v enopartijskem sistemu skorumpira vsaka, morebiti tudi dobronamerna ekipa.

Vesel sem, da se bomo Slovenci spet uveljavili kot enoten narod - vzlic različnim pogledom na svet - ne več deljeni na zaslužne in nezaslužne po kriterijih preteklosti, ampak zgolj po tem, koliko kdo doprinaša narodni skupnosti. Le tako imamo upanje, da bomo ohranili svojo narodno identiteto, ki je - to vemo vsi - danes na usodni preokretnici, ko naj bi končno zaživel svobodni v lastni državi.

*- Boste sedaj svoja dela, ki so se vam ohranila iz Teharij, skupaj s spomini izdali v posebni publikaciji?*

Ob vrsti risb iz Teharij imam že dolgo napisane dokumentarne spomine. To so tako boleče strani

narodove zgodovine, da jih ne bi želel objaviti prej, dokler jih ne bom izpopolnil do zelene objektivnosti, pa tudi umetniške ravni, ki bo dostojna veličine te tragedije. Ne bi se želel zadovoljiti samo z ilustrativnim opisovanjem, le z dokumentarnim pričevanjem. Take dokumentarne fragmente pa bom dal na razpolago kot svojo dopolnitev, ko bo prišlo do izdaje zbirke spominskih zapisov.

Dolenjski list, december 1990

# AJDOVSKI JEZ SE JE PODRL

**V** nedeljo je bilo v Ajdovcu sila slovesno. Bilo je, kot da se je v tej suhokranjski vasi podrl še en, dolga leta zadrževan jez in se je še en potoček ljudske volje svobodno in brez zadržkov zvi-jugal po plodni dolini. Ljudje so bili sproščeni in vsaj zunanjemu opazovalcu se je zdelo, da so s ponosom in dostojanstveno končno le pokazali svoja prava ču-stva. Na nek način, bi lahko rekli, so šele sedaj postali polnopravni državljani, kajti svojih verskih obredov niso imeli priložnosti opravljati v svoji farni cerkvi, temveč v podružnici. Farne cerkve namreč skoraj osemindeset let niso imeli, pa tudi zgraditi je niso mogli. Prave prepovedi sicer ni bilo, zato pa kopica drobnih nagajanj in spotikanj, ki so dala vedeti, da čas za gradnjo »politično še ni zrel«. Kar se tega tiče, je bil Ajdovec fenomen v Jugoslaviji, saj je vendar vsem znano, kako se po nekaterih metropolah gradijo cerkve in džamije z ogromnimi stroški in pompom.

Ajdovec je torej imel poseben simbolni pomen, da je bil toliko let zavestno odrivan, čeprav je pri

faranih in pri župnikih, ki so službovali v tej improvizirani župniji, vedno bila volja takoj prijeti za delo. Nekaj podobnega se je menda dogajalo tudi z Žužemberkom. Vzroke za to dobimo s preprostim sklepanjem, da je vse skupaj povezano s tem, v kakšnih okoliščinah sta bili stavbi porušeni oziroma požgani. V obeh so se namreč utrdili belogardisti oziroma domobranci, zažgali pa so ju partizani, potem ko so premagali nasprotnike. So se zmagovalci ustrašili, da bi se s tem, ko bi bile cerkve ponovno pozidane, izničili rezultati njihove borbe? Morda, vendar je taka logika na silno trhlih nogah in poraja kup vprašanj in sklepanj. Da je zdržala toliko časa, pa je verjetno imela podporo tudi visoko v oblastvenih vrhovih.

## **NOČ KRIKOV, STRELJANJA IN HARMONIKE**

Starejši Ajdovčani dobro pomnijo noč, ko je bila požgana cerkev. Kako tudi ne, saj je stala sredi vasi. Mnogi so imeli v prosvetnem domu, imenovanem po ajdovskem rojaku, škopskem škofu Janezu Gnidovcu, svoje brate, može, očete in sinove. Tja so se zatekali v zavetje ponoči, precej pa jih je bilo tudi

v redni enoti vaške straže. Bili so bolj slabo oboroženi. Menda je na približno sedemdeset mož prišlo kakih trideset pušk. Zato je marsikomu v vasi v strahu zatrepetal srce, ko se je 11. decembra zvečer leta 1942 tam oglasilo streljanje, ki je naznanjalo, da so postojanko napadli partizani. Vsem je bil še v živem spominu umor župana Štefana Vidriha z Brezove Rebri. Partizani so ga likvidirali, ljudje, ki so ga imeli za poštenjaka, so zato živeli v strahu. Odrasli moški so se zatekali pod zaščito.

Jože Gnidovec, ki mu je bilo takrat štirinajst let, njihova hiša pa stoji na hribu v Gornjem Ajdovcu, se spominja, da so ga strelji prebudili okoli devetih zvečer. Z bratom, s katerim sta spala skupaj v postelji, potem vso noč nista zatisnila očesa. Ker so krogle žvižgale v vse smeri, si niti skozi okno nista upala pogledati. Med streljanjem je bilo slišati tudi kričanje in igranje harmonike. Potem je noč razsvetlil sij in postalo je svetlo kot podnevi. Gorela je cerkev. Streljanje je pojenjavalo.

Zjutraj je Jože kot radoveden vaški otrok seveda stekel v vas in imel kaj videti. Blizu kadečega se pogorišča je bila skupina partizanov in stražila z



vrvjo zvezane ujete domačine. Nekateri so bili ranjeni v roke ali noge, strnjena kri se je cedila po oblačilih. Nihče jim ni obvezal ran. Tisti, ki so imeli prej kaj boljšo obutev, so morali v hudem mrazu stati kar bos. Od ognja in dima so bili nekateri vsi črni in ožgani. Jožeta so prosili za vodo. Stekel je domov in jim jo prinesel.

Sedaj Jože pravi: »Še slutil nisem, da jih bodo popeljali v smrt. Danes mi je žal, da jim nisem natočil vina.« Ujetnike so partizani odpeljali na Brezovo Reber, kjer so večino pobili. Priče, ki so pozneje videle trupla, vedo povedati, da so bila precej iznakažena.

V partizanskem napadu je ogenj uničil kulturni dom, cerkev, župnišče in šolo. Župnik Gregor Mali se je precej poškodovan rešil h Gnidovčevim. Tudi cerkveno kroniko mu je uspelo rešiti pred ognjem, vsi drugi arhivi pa so zgoreli. Dva dni pozneje je na pokopališču v Selih pokopal pobite farane, nato pa za vedno odšel z Ajdovca.

## UVOD V BRATOMORNO VOJNO

Človek se seveda sprašuje, zakaj je bila Suha krajina tako neprijazno nastrojena do partizanov oziro-

ma so se moški, če so le mogli, izogibali mobilizaciji v njihove vrste. Domačini pravijo, da to ni trajalo ves čas. Na začetku so bili celo naklonjeni osvobodilni fronti. Stanje se je začelo spreminjati, ko so začeli partizani preganjati duhovščino in ko so se pričele prve likvidacije. Tudi nekateri posamezniki, ki so se pridružili partizanom, niso v okolici ravno uživali ugleda. Potem ko se je vse zaostriло in je padlo že preveč žrtev, je bilo stvar seveda še težje obrniti v drugo smer. Kri je dala kri in precej je bilo takih, ki so že zaradi srda in želje po maščevanju obrnili puško v napačno stran.

Treba pa je vedeti še nekaj. Ljudje v Suhi krajini so že po tradiciji globoko verni in vse, kar je z vero in cerkvijo povezano, jim je sveto. To pove že epizoda o reševanju monštrance iz ognjenih zubljev. Enemu od vaščanov, ki naj bi rešil cerkvene dragocenosti, je moral župnik ukazati, naj jo prinese iz tabernaklja, saj se je ni upal dotakniti.

Vernost tukajšnjega prebivalstva izpričuje tudi dolg seznam duhovnikov, ki so bili rojeni v ajdovski župniji. Kar dvaindvajset jih je, med njimi je gotovo na najbolj vidnem mestu pokojni škof dr.

Janez Gnidovec, ki je tudi svetniški kandidat. Vsi ti duhovniki, od katerih so v cerkveni hierarhiji nekateri dosegli kar vidna mesta, so precej storili za to, da se je ime njihove rojstne fare razširilo po svetu. Dr. Franc Gnidovec, ki živi v Argentini, je leta 1988 izdal celo knjigo z naslovom Zgodovina Ajdovca v Krajini, v kateri opisuje tudi dogajanja med zadnjo vojno. Večino zapisov za knjigo je napravil pokojni šmihelski župnik, znani zgodovinar ter krajevni kronist Alojz Zupanc.

## USODNI GROB V STAVČI VASI

Bolj kot karkoli drugega pa je Krajinčane gnal na drugo stran strah ter gnev nad naravnost nerazumljivimi početji, ki so si jih privoščili nekateri partizanski oblastniki. Po italijanski kapitulaciji, pozno v jeseni leta 1943, so partizani pobrali osem domačih fantov iz Velikega, Srednjega in Malega Lipovca. Brez kakršnegakoli vzroka, ki bi bil prebivalstvu znan, so jih odpeljali in za njimi se je izgubila sleherna sled. Če so spraševali mimoidoče partizanske patrulje, kje so njihovi fantje, je bil odgovor vedno enak. Da so v 13. brigadi, so rekli. Kje pa se ta brigada nahaja, ni

vedel nihče. Tistega časa se dobro spominja Terezija Legan, prej Kužnikova iz Srednjega Lipovca, saj je bil med odpeljanimi tudi njen brat Ferdinand. Natančnejša poizvedovanja so pozneje le pripeljala do odkritja strašne resnice. Vse fante so partizani peljali skozi Stavčo vas, kjer so jim dali krampe in jih odpeljali v gozd. Po nekaj mesecih so domačini le odkrili v gozdu gomilo, za katero so sumili, da skriva pogrešane. Izkopavanje, pri katerem je sodelovala tudi Terezija, je potrdilo zlo slutnjo. Najprej so prišli do pokrival, ki so jih že poznali, globlje pa do trupel svojih sorodnikov.

»Ker je bila zima, so bila trupla lepo ohranjena, gola in vsa bela. Tisti, ki je lahko zdržal ob njih, je lahko videl, kakšne mučeniške smrti so umrli fantje. Za brata vem, da je imel izdrte oči. Tudi za druge bi lahko povedala. Človek si težko predstavlja, kaj lahko človek naredi sočloveku,« pripoveduje Terezija Legan, še sedaj pod vtisom mučnih spominov, medtem ko na kolnih pestuje vnučki Polonco in Leo. »Trupla smo potem v preprostih zabojih prepeljali na pokopališče v Selih. Tam so ostala v cerkvi čez noč, ko pa smo drugi dan prišli, da bi jih pokopali, jih ni bilo več. Povedali

so nam, da so jih pokopali že partizani. Verjetno so tako hoteli preprečiti žalno komemoracijo, kajti ljudi je močno vznemirila vest o najdbi trupel.«

In kakšna je bila posledica tega odkritja? Pravijo, da je neka ženska, ki je sicer dobro poznala vsako skrivno gozdno stezico, samo v eni noči s planote odpeljala v mesto sedemdeset moških. Ti so ostali pri domobran-  
cih in potem verjetno končali v roških grapah. Res, čudna so pota usode. Še sedaj se zdijo nerazumljiva.

## RUŠEVINE BREZ MIRU

Veliki bronasti zvon, ki je bil v zvoniku, se je med požarom stopil. Devetsto kilogramov bron se je nakopičilo pod zvonikom. Dva njegova mlajša druga iz železa sta ostala cela in so ju vaščani shranili. Posvetna oblast po vojni ni dovolila zidati nove cerkve, stare pa cerkvena ne obnoviti, češ da je oskrunjena. Tako so ostanki cerkve vse bolj propadali, dokler se oblast ni odločila, da jih bo odstranila. V vas je poslala minersko skupino tedanje cestne uprave in, ker so bili vaščani nenaklonjeni podiranju, tudi policijsko zaščito. Ker pa je šlo za simbolno dejanje, so bili k dogodku poklicani tudi novinarji. Vendar ni šlo

vse tako gladko, kot so si zamislili pobudniki rušitve. Ko je bilo vse pripravljeno in je bil dan znak za električni vžig eksploziva, iz vsega skupaj ni bilo nič.

»Nekajkrat smo ponovili manever, vendar zaman,« pripoveduje Alojz Poljanc, edini še živi miner, ki je bil takrat na Ajdovcu. »Ko le ni uspelo in so gostje odšli, ne da bi videli, kako cerkev pada v prah, je prišla uprava za notranje zadeve. Sumili so namreč, da je posredi sabotaža. Pa niso odkrili ničesar. Potem smo drugo jutro, bila je še skoraj noč, prižgali nekaj zažigalnih vrvic hkrati. Zadelo je in stolp je padel skupaj. Prič dogodka ni bilo. Na vrhu kupa smo našli nekaj človeških kosti in dolgo puškino cev. Vse skupaj so delavci skrivaj pospravili.«

Taka je zgodba o ajdovski cerkvi svete Trojice. Še marsikaj bi se dalo povedati in marsikaj bo še povedanega. Najvažnejše pa je, da so krajani, tako živi kot mrtvi, dobili zadoščenje in kraj, kjer bodo v miru doživeli trenutek sprave.

Dolenjski list, januar 1993

# KAKŠNE SPRAVE JE ŽEJNA SUHA KRAJINA?

**V**eliko besed je bilo v zadnjem času izrečenih o narodni spravi, s te ali one strani, s takšnim ali drugačnim namenom, tako ali drugače obarvanih, zašiljenih, priostrenih ali strupenih, pa tudi pomirjajočih, blažečih, tolažečih, zaupanje zbujujočih. Predvolilni čas pravzaprav ni pravi za razprave take vrste, saj so čustva takrat vzburljena, živci do skrajnosti napeti, razum pa na preži, pripravljen vsako najmanjšo neprijetno resnico sprejeti kot napad in jo hitro spreobrniti v protinapad. To velja seveda za tiste, ki so neposredno vpleteni v boj za oblast. Nas, navadnih državljanov, se to toliko ne tiče, zato se nam zdi prav, da resnica pride na dan. Tudi tista, ki je bila toliko časa zamolčana, vse resnice, seveda pod pogojem, da to so, saj je časovna odmaknjenost, pa tudi zrelost presojanja, v katero pa nekateri nikakor niso pripravljene verjeti, taka, da se ni bati dramatičnih preokretov. Že sama zgroženost nad slepoto in nebrzdano podivjanostjo člo-



veške nravi, ki jo je druga svetovna vojna, revolucija, protirevolucija, osvobodilna ali državljanska vojna, kakorkoli že kdo imenuje to tragično izkušnjo slovenskega naroda, sprostila na dan, nas mora nape-ljevati k treznosti, razsodnosti in zmernosti. Dovolj hudega je že bilo. Tudi za tiste, ki smo ostali in se šele polagoma začenjamo zavedati vseh posledic, ki nas zadevajo še dandanes. Nespametno bi se bilo zatorej sedaj še enkrat ločevati na enakih osnovah, kot so se ločevali naši predniki, nespametno pa bi bilo tudi zatiskanje oči pred večplastnostjo in zapletenostjo razmer, katerim so bili izpostavljeni, in pred stvar-mi, ki so jih počeli. Ločevanje in poglobljanje ran bi nam otežkočilo skupno pot v prihodnost, pravo poznavanje stvari, naj bodo te še tako neprijetne, pa nam bo pomagalo obvarovati se podobnih zablod. Tudi narod mora, tako kot ranjena žival, pač zalizati svoje rane.

Ljudi je treba spraviti med seboj, vsaj simbolno, saj so leta ogenj jeze in maščevanja že zdavnaj po-gasila, označiti bo treba do zdaj skrite in prezirane grobove in poravnati krivice, ki so bile storjene, se-veda tako, da ne bodo nastajale nove. Vse to je moč

z dobro voljo in pripravljenostjo kaj hitro napraviti.

## ROD, KAM IŠČEŠ POT?

Namen tega pisanja pa ni razglabljanje o spravi med ljudmi, čeprav bom za ilustracijo v to zgodbo vpletel tudi dve življenjski zgodbi. Zadnje čase se večkrat postavlja vprašanje, kako je s spravo na različnih koncih Slovenije. Znano je namreč, da je Slovenija med okupacijo doživljala precej različno usodo. Objektivno gledano pa je treba vendarle priznati, da so vojaške sile, pa naj bodo okupatorske ali pa domače, v službi narodnoosvobodilnega boja ali pa tiste, udinjajoče se tujim okupatorjem, na različnih področjih prizadejale ljudem in premoženju različno škodo. Dolenjska igra pri tem v očeh sodobne zgodovine kaj različno vlogo. Po eni strani je znana kot pokrajina, ki je dajala v svojih širnih gozdovih gostoljubje partizanskim enotam, celo najvišjim organom nove slovenske oblasti, po drugi strani pa je dala največ pripadnikov prostovoljne protikomunistične milice, tako imenovanih vaških straž, in domobrancev. Ena od njenih krajin, Bela krajina, je znana kot zibelka partizanstva, druga, Suha krajina, kot zibelka belogardizma. Kdaj in zakaj

je slednja postala to, bo še morala znanost raziskati, v pravo luč pa postaviti tudi krivdo preprostih ljudi, ki so bili v ta nemili vrtinec potegnjeni po sili razmer. Nekaj pa je gotovo: ne Bela krajina ne Suha krajina nista imeli od tega nobenih koristi. Belo krajino so zmagovalci kaj hitro pozabili kot neko romantično epizodo na vijugasti poti do oblasti, Suho krajino pa so dolga leta odrivali iz zavesti kot leglo izdajstva, nevredno kakršnekoli pomoči. Verjetno ne čisto zavestno, saj nobenih dokazov ni za to, vendar pa ves povojni razvoj, ki bi se ga dalo verjetno še preukreniti, kaže na to.

Dolenjska je med vojno izgubila veliko ljudi, precej domov je bilo požganih, uničenih ogromno kulturno-zgodovinskih spomenikov. Veliko ljudi je padlo med vojno, precej pa takoj po njej, v čistkah, katerih smisel bo zgodovina težko dokazala. Medtem ko v Suhi krajini propadajo opusteli kmečki domovi in cele vasi, pa v kočevskih jamah trohne kosti mož, ki bi bili na teh domovih lahko skrbni gospodarji. Kako je brezbržnost do povojnega razvoja krojila prebivalstveno politiko Suhe krajine, še najbolj povedo podatki o številu prebivalstva v krajevni skupnosti Hinje. V njej je

živel leta 1955 še 1515 ljudi, leta 1975 jih je bilo 1095, danes pa jih je samo še 850.

Ti podatki so vsekakor zastrašujoči, še bolj pa se je treba zamisliti nad tem, kakšno je prebivalstvo, ki ostaja v teh vaseh. Ali je sposobno ohranjati pokrajino živo? Naslednji stavki povedo vse. V krajevni skupnosti Hinje je skupno 274 gospodinjestev. Kar 56, torej dobra petina, ima samo enega člana, nekaj manj kot petina, 46 gospodinjestev, ima dva člana. Ker gospodinjstva z enim ali dvema članoma tvorijo v glavnem ostareli prebivalci, je jasno, da v 102 domovih te krajevske skupnosti skorajda ne moremo pričakovati naraščaja.

## IN KAMEN NI OSTAL NA KAMNU

Kako je ugašala sla po življenju v tako velikem delu Slovenije, pred zadnjo vojno cvetočem in gosto naseljenem? Poglejmo si dva primera, dve čisto naključno izbrani življenjski usodi iz vasi Žvirče.

Pri Licajevih, tako se pravi hiši, kjer živi Debeljakova Mila, osemdesetletnica, sama na blizu štirideset hektarov veliki kmetiji. Rodila je šest otrok. Eden je umrl kmalu po rojstvu, pet pa jih je odraslo, vendar se

nobeden ni usodil ostati doma na kmetiji. Mila jim ne zameri. Tudi sama na teh kamnitih tleh ni užila dosti lepega. Med prvo svetovno vojno je izgubila očeta. Pravzaprav se ga niti ne spominja, tako majhni sta takrat še bili s sestro. Oče je padel kot avstrijski vojak na srbski fronti. Mati se ni hotela še enkrat poročiti. Dekleti sta ob težkem kmečkem delu odraščali, postali na materino veselje godni za ženitev in se poročili z Debeljakovima fantoma iz Višenj. Mila je kmetovala doma, sestra Jožefa na sosednji kmetiji.

»Bilo je v tistih časih pred vojno precej drugače, kot je sedaj. Grmovje ni zaraščalo travnikov, divjad ni virala do hiš. Vse je bilo lepo obdelano. Če nismo mogli sami pokositi, pa smo oddali košnjo drugim, s tem, da so nakosili tudi za nas. Mrva mrvo kosi, smo temu rekli takrat. Za divjad pa so znali vaščani sami poskrbeti, da se ni preveč razširila. Tudi divjega lova je bilo precej, če ni šlo drugače,« se spominja Mila.

Vojna je prinesla strah in nezaupanje med ljudi. Moški so se skrivali po skednjih, v gozdnih grapah, da jih niso dosegli tisti, ki so jih hoteli z obljubami in grožnjami spraviti v svoje vrste. A je šel noter zdaj ta, zdaj oni. Do konca se ni obdržal skoraj nihče. Mo-

ški iz Žvirč so se odločali v glavnem za »napačno« stran. Ena in druga vojska je pobirala hrano, domače živali, ena in druga zažigala gospodarska poslopja, domove, Italijani so požgali celo lope za seno, ki so ga kmetje skrivali na jasah globoko v gozdu. Nemci so marca leta 1944 zbombardirali pol vasi, leto pozneje pa so ponoči vas obkolili partizani in zgnali iz preostalih hiš vse prebivalstvo. Odganjali so živino, klali prašiče in jih metali na vozove, enako perutnino. Bilo je kot na sodni dan in mnogi so mislili, da je prišla zadnja ura. Tako tudi Milin mož, ki se je skrnil v hlev pod jasli. Partizani so kolono starcev, žena in otrok usmerili v sosednjo vas. Zvedelo se je, da bodo vse požgali. Mila je poslala štiriletno hčerko, da se je skrivaj splazila do očeta in mu to povedala. Z njo v naročju se je potem pridružil koloni in ostal živ. Stari Tekavec, ki bolan ni hotel zapustiti krušne peči, ni imel te sreče. Ko je plamen zajel vso vas, je od njega ostal le še pepel. Iz Strug, kamor so jih nagnali partizani, so vaščani, kolikor jih je še ostalo, žalostno gledali v ognjeni soj domače vasi. Do konca vojne je manjkalo manj kot dva meseca. Verjetno bo težko pojasniti, kakšen strateški vidik je vplival na odlo-

čitev, zlasti zato, ker je bil izid vojne, v takrat skoraj povsem osvobojeni Evropi, že na dlani.

## USOJEN IN OBSOJEN NA SIROTO

Franc Turk je že krepko prekoračil petdeseta. Ima lepo urejeno in opremljeno kmetijo, vendar pri teh letih in v teh krajih težko upa, da bo zanj dobil naslednika. Pri hiši, kot pri mnogih drugih, ni mlade ženske, ki bi lahko rodila otroke in pomagala pri gospodinjstvu. Kot da se je v moško generacijo, ki je takrat še z deškimi očmi spremljala strahote vojne, globoko v srce zažrl občutek krivde in manjvrednosti. Le redki so si lahko ustvarili družino. Precej pa je verjetno krivo tudi to, da so dekleta hitro pobegnile iz teh kamnitih lazov in porušeni domačij v mesto, čim se jim je za to ponudila prva priložnost.

France še ni imel deset let, ko se je že naselila groza v njegovo srce. Marca štiriinštiridesetega, ko so nemški bombniki zatulili nad vaškimi hišami in so jim bombe s silnimi eksplozijami raznašale strehe, je njegova mati pograbila njegovo mlajšo sestrico Micko in vsi skupaj, stara mama, mati z Micko in on, so stekli k živini, ki je bila privezana v hlevu v

pritičju. Komaj so dobro prestopili prag hleva, že jih je vse skupaj zagrnila noč. Franceta so menda šele drugi dan potegnili iz ruševin. Kot po čudežu je ostal, če odštejemo nekaj prask in odrgnin, skoraj nepoškodovan. Vse ostalo, kar je bilo v hlevu, živina in ljudje, je bilo pobito. Tako je France ostal sam. Pol vasi so porušili Nemci, leto kasneje so drugo polovico požgali partizani. Tudi stričevo hišo, v kateri je France dobil zatočišče. Oče je še pred nemškim bombardiranjem odšel k domobrancem. Ko je njegov sin ostal brez strehe nad glavo, ga je vzel k sebi, saj druge izbire ni bilo. Tako je bil nekaj mesecev, vse do konca vojne, v domobranski postojanki v Stični, kjer je oče skrbel za konje. Kolikor se zdaj France lahko spominja, oče nikoli ni sodeloval v oboroženih spopadih. Zadnje vojne dni se je z vprežnim vozom priključil koloni, ki se je preko Gorenjske in Karavank vila na Koroško. France se medlo spominja tiste zmede, prerivanja, kričanja, streljanja in negotovosti. Potem se spominja tudi vrnitve. Kako so jih Angleži naložili na vlak in jih poslali nazaj. Medlo se spominja strojnic ob progi, partizanov, ki so prihajali v vagone, pobirali stvari, zasliševali, pre-



tepali. Vsega je bilo dovolj. Le varnosti za zbeganega, prestrašenega dečka ni bilo nikjer drugje kot v očetovem naročju. V tem naročju, ki mu je edino v tem življenju še ostalo, je sredi tega krutega in tujega sveta iskal nadomestilo za družino, za dom. Vendar ne za dolgo. Nekega dne je z okna škofovskih zavodov v Šentvidu videl očeta skupaj z množico drugih odkorakati na zadnjo pot. Partizanski oficir je sicer rekel Francetu, ki je hlipajoč zrl za kolono, da se bo oče drugi dan vrnil, toda tistega dne ni bilo nikoli. France je ostal tako neizmerno sam na tem svetu. Tokrat ga na samoto ni obsodila nemška bomba. V svobodi, brez sodbe, brez premisleka, ga je na večno siročstvo obsodila roka, ki je na dolgem seznamu odkljukala ime njegovega očeta.

Prav taka birokratska roka je po vojni vselej zavedno ali nezavedno preskočila Suho krajino, ko je pisala načrte za vsestranski razvoj slovenskega podeželja, za ohranitev slovenskega rodu na zemlji, ki jo je dolga stoletja skrbno obdeloval in negoval. Če je sploh kdaj kakšna roka delala take načrte?!

Obe slovenski krajini, tako Suha krajina kot Bela krajina, sta po drugi svetovni vojni potegnili kratko. Saj je trpela vsa Slovenija, vendar ima povojno zapostavljanje obeh krajin tudi moralen priokus. Če je bilo za Belo krajino rečeno, da je zibelka partizanstva, je za Suho krajino veljalo, da je bela. Šele ko so preko dežele zapihali pomladni vetrovi, je postalo jasno, da sta obe bili le žrtvi revolucionarjev. S terorjem so si revolucionarji v Suhi krajini ustvarili belo gardo, ki so jo potrebovali, da so po ruskem vzorcu uspešno izpeljali revolucijo, v Beli krajini pa bazo za psihično in fizično obnovo, črpanje hrane in človeškega materiala. Revolucionarji so po vojni odšli v slovensko vlado: v prvi pokrajini so pustili kupe trupel, v drugi pa kupe neizpolnjenih obljub.

V tej knjigi objavljena basedila so moje časopisne reportaže, ki so izhajale v letih okoli slovenske osamosvojitve. Takrat so pomagale utrjevati slovensko samozavest, hkrati pa so dokazovale, kako je oblast s slovenskim narodom vsa leta po vojni ravnala drugače, kot pa mu je med vojno obljubljala.

# KAKO JE RASEL HRAM DOLENJSKE SPRAVE

**G**radnja žužemberške farne cerkve ni več sporna in se bo pričela še letos. Krajanji so s prostovoljnim čiščenjem ruševin opravili zahtevno in nevarno delo. Upajo, da jim bodo pri gradnji simbola dolenske sprave s prispevki priskočili na pomoč vsi ljudje dobre volje doma in po svetu, ter jim tako pomagali temni oblak preteklosti, ki je lebdel nad ruševinami, spremeniti v žarek upanja za lepšo skupno prihodnost.

V mraku hladnega in vlažnega zgodnjedecemberškega jutra je župnik vzel Marijin kipec in se z avtomobilom odpeljal po ovinkasti cesti na vzpetino nad naseljem. Tam se je s kipcem v roki peš odpravil med cerkvene ruševine. Komaj se je čez kupe kamena in grmičevja prebil do apside. Tja je postavil Marijin kipec, pred njim šopek in prižgano svečo in vse skupaj blagoslovil. »Marija, v tvoje varstvo pribežimo,« je dejal. Po opravljenem obredu se je vrnil k avtomobilu, Marija pa je v medli svetlobi sveče osta-

la v cerkvi. Župniku so jo vso zamazano in poškodovano pred dnevi prinesli otroci. Menda so jo našli nekje med ruševinami. Lepo jo je očistil in jo sedaj kot prvo božjo podobo prinesel nazaj - a ne kot na ruševine, ampak kot na na bodoče gradbišče.

Tako se je rodilo jutro tistega dne, ko se je pričela gradnja in obnova žužemberške farne cerkve, dne, ki bo ostal žužemberškemu župniku in dekanu Francu Povirku za vedno v spominu. S tem dnem pa se je končalo tudi skoraj pet desetletij dolgo mučno obdobje, ko so prebivalci Žužemberka in okoliških vasi s tesnobo gledali na grič nad Žužemberkom, kjer so čas in vremenske ujme počasi glodale tisto, kar je od njihove farne cerkve od vojne še ostalo. Mlajše, ki so z ruševinami zrasli, to morda ni več tako bodlo v oči, a so nekako podedovali nelagodje, ki je bilo povezano s tem krajem. Ljudje so sem neradi zahajali, kot da bi nad njim kraljeval duh zlovešče usode. Seveda pa je bilo nekaj tudi takih, v Suhi krajini bolj malo, ki so v ruševinah videli simbol zmage in ponižanja svojih nekdanjih nasprotnikov, pa so hoteli cerkev za vedno ohraniti v ruševinah, da bi opozarjala in poniževala še naprej. Čas pa je delal svoje. Ostrešje

in stropi so padali skupaj, grmovje je zaraščalo ruševine in jih odevalo v zelenje.

Seveda je prišlo iz Žužemberka in od drugod v preteklih desetletjih več pobud za to, da bi cerkev na hribu obnovili, a so bile hitro utišane, kajti nekdanja oblast ni bila do njih samo odklonilno, ampak celo sovražno razpoložena. V teh pobudah ni videla le poskusov za ponovno gradnjo cerkve, temveč tudi namen spodkopavanja oblasti, njene avtoritete in ideologije, zato je vsako tako idejo v kali zatrla, njene nosilce, če so bili preveč vztrajni, pa preganjala. Pozneje, ko se z aroganco in ideološkimi argumenti ljudi ni dalo več tako lahko otresti, se je izgovarjala na strokovne zadržke. A čas je tudi tu delal po svoje. Mehčal je ostrino in gladil nasprotja.

## **BOGATA IN STARA ZGODOVINA**

Žužemberk je lahko ponosen na svojo zgodovino. Prvi grad, last žužemberških gospodov, pomebnejša med njimi sta bila Kunel in Valjhun, je stal na pečini nad Krko, tam, kjer stoji današnji, že v prejšnjem tisočletju, zagotovo pa že leta 1070. Ko je rodbina leta 1386 izumrla, je postal last goriških grofov, potem

pa Habsburžanov, ki so ga dali turjaškimi grofom, najprej v najem, potem pa v last. Auerspergi so ostali njegovi lastniki vse do druge svetovne vojne, ko je bil grad požgan. Okoli gradu je kaj kmalu po njegovem nastanku zrasla naselbina, ki je bila ob koncu štirinajstega stoletja povzdignjena v trg.

Še bogatejšo zgodovino kot grad pa ima grič, na katerem zdaj stojijo razvaline cerkve. Tu naj bi stalo prazgodovinsko keltsko gradišče s trojnim obrambnim nasipom. Pozneje so imeli tukaj svojo postojanko in tempelj Rimljani, mimo pa je vodila cesta, ki je pod naseljem prečkala reko Krko. Že od pradavnin je tu cvetelo železarstvo in se nadaljevalo vse do srednjega veka, zato je bil kraj sorazmerno dobro razvit in cvetoč.

Cerkev na griču so prvi kristjani verjetno postavili na kraju, kjer je nekoč stal rimski tempelj. Cerkev je prvotno spadala pod prafaro Dobrnič, potem pa je bila leta 1399 skupaj s prafaro dana stiškemu samostanu, ki mu je ostala podrejena do 1784. Župnija je postala leta 1463. Na prvi ohranjeni upodobitvi cerkve sv. Mohorja in Fortunata - tema mučencema je namreč posvečena - v Valvasorjevi Slavi vojvodi-

ne Kranjske, je cerkev narisana še z lopo na pročelju in enim zvonikom. Kasnejšo mogočno renesančno cerkev z dvema zvonikoma so zgradili leta 1768. Po zapisih, ki jih je 6. oktobra 1941 opravil župnik Avsec z Lesc, hranijo jih v arhivu nadškofijskega ordinariata v Ljubljani, je bila cerkev dolga 35,2 m in v ladji široka 10,5 m. Imela je sedem oltarjev - glavnega baročnega sv. Mohorja in Fortunata iz leta 1768 ter šest stranskih. Na vsaki strani sta bili še nadstropni zakristiji, razgibano fasado pa sta zaključevala dva zvonika z baročnima strehama. Med dragoceno cerkveno opremo je vsekakor šteti velike orgle iz leta 1883, štiri bronaste zvonove in baročne oltarje, zlasti glavnega z Metzigerjvo sliko farnih zavetnikov.

## VOJNI DAVEK JE BIL VISOK

Med drugo svetovno vojno je bila Suha krajina bojno polje mnogih vojska. Ugibanje in sodbo o tem, kdo je kriv, da je prišlo prav tu do tako velikih pretresov in razhajanj, ki so imela za celotno pokrajino tragične posledice, prepustimo drugim. Posledice pa so očitne: napol izpraznjene vasi, marsikje zaraščeni pašniki in polja ter ostarelo prebivalstvo. Tudi

Žužemberk, biser Suhe krajine, je plačal velik davek. Porušenih ali požganih je bilo precej stanovanjskih hiš, grad in šola. Prizanešeno ni bilo niti griču nad njim. Vse tri stavbe na njem so bile v ruševinah: farna cerkev, kulturni dom in župnišče. Župnišče je bilo požgano že na božični večer leta 1943, v začetku maja naslednjega leta pa je ista usoda doletela tudi župno cerkev. Večina opreme je zgorela, marsikak kos inventarja pa je bil odnešen tudi po vojni. Kot po čudežu je popolnoma nepoškodovan požar prestal lesen Marijin kip, ki je stal v ladji nasproti prižnice. Odnegli so ga v podružnično cerkev sv. Roka onkraj Krke, ki zdaj služi kot farna cerkev. Tam zdaj Marija čaka na vrnitev v novo farno cerkev.

## **NOBENA STRANKA, GRADIMO VSI!**

»Žužemberški župniki smo vse od vojne naprej še vedno v pregnanstvu,« pravi dekan France Povirk, ki je bil od škofijskega ordinariata poslan sem prav zato, da bi temu enkrat napravil konec. Kajti večino vojnih ran si je Žužemberk že zalizal, le tiste na griču se ni upal lotiti nihče. Od 15. avgusta, ko je prišel France Povirk za dekana v Žužemberk, pa se je že



marsikaj spremenilo. Že prej je bilo v bližini ruševin organiziranih nekaj molitev za gradnjo. A dekan, ki je praktičen človek, je raje sklical sestanek tistih, ki bi bili pripravljene pomagati pri delu in bil je presenečen, saj jih je na pogovor prišlo kar sedemdeset. Ko pa se je tistega vlažnega decemberskega dne, ko je že zgodaj zjutraj zanesel Marijo med ruševine, ob devetih dopoldne vračal na hrib, je bil vendarle v negotovosti. Si bodo ljudje zares upali? Delovno obleko je imel s seboj: če bo treba, bo pa sam prijel za delo, je bil odločen. A ko se je pripeljal do vrha, skoraj ni imel kam parkirati avtomobila, toliko vozil in ljudi je bilo tam.

Previdno so se lotili dela. Odstranjevali so dreve in grmovje. Kar štirideset motornih žag je zapelo. Ženske so prinesle pijačo in malico, postregle so s kavo in pecivom in delo je teklo kot namazano. Vejevje so skurili, potem pa se lotili najnevarnejšega posla: odstranjevanja nevarnih kamnov z visokih sten in ruševin. Nobene nesreče ni bilo in kmalu so pričeli odvažati nasuti material iz notranjosti cerkvene ladje. Na prizorišče so stopili tudi težji gradbeni stroji in traktroji s prikolicami. Nasuti material

so odvažali v bližnjo grapo, še uporabne kamne in opeko pa očistili in shranili. Še nekaj takih akcij je bilo treba ponoviti in okolica cerkve ter njena notranjost sta bili očiščeni. V cerkvi so našli kupe brona, ostanek zvonov, ki so se v silnem požaru stalili, pa nekaj posodja in nemških vojaških stekleničk za poživila ter drobce granat. Odkrili so tudi staro grobnico z ostanki kosti. Zdaj je za pričetek zidave novega župnišča in dozidavo cerkve vse nared.

»V Novem mestu smo vložili vse potrebne listine za lokacijsko dokumentacijo. Upamo, da bodo formalnosti rešene še spomladi, in bomo maja že pričeli z delom. Gradnjo bo na licitaciji dobil najboljši ponudnik,« pravi dekan in pri tem ne skriva, da bi mu bilo prav, če bi to bil novomeški Pionir. Vendar ima tudi pri gradnji cerkva prednost ekonomika.

Stroški gradnje bodo veliki, okoli 3 milijone nemških mark, zato bo napredovanje odvisno od tega, kako hitro se bo denar stekal. Dekan ne računa namreč samo na sredstva, ki jih bodo zbirali farani, kakih tri tisoč jih je, temveč na pomoč iz vse Slovenije, pa tudi od številnih naših rojakov po svetu in se za to pomoč toplo priporoča. Pri tem zlasti poudarja, da

je to cerkev dolenske sprave, ki bi jo morali graditi vsi skupaj, tako kot smo jo vsi skupaj rušili. Še zlasti pa odločno nasprotuje temu, da bi se v gradnjo cerkve vmešavala politika, čeprav so bile tudi take težnje. »Sem povojno dete. Geslo mojega očeta je bilo 'Domovino ljubite, boga ne pozabite'. Nimam nobenih predsodkov proti komurukoli, odločno pa sem proti, da bi cerkev gradila kaka stranka. Če je to cerkev dolenske sprave, jo bomo složno gradili vsi. Bodimo bratje med seboj in pozabimo že enkrat medsebojne razprtije, kajti vsi smo otroci nebeškega očeta.«

Cerkev, ki bo slonela na presenetljivo trdnih še ohranjenih ostankih starih zidov, bo imela zunanjo podobo stare, pa tudi notranjščina naj bi se kolikor je možno približala svoji prednici. Zato dekan sprejema vse ohranjene dokumente, zlasti slike, ki kažejo, kakšna je bila cerkev nekoč. Načrte za obnovo pripravlja arhitekt Franc Kvaternik. Resda bo cerkev v glavnem zgrajena na novo, a bo po arhitektovi zamisli v materialu, steklu in kamnu, še poznim rodovom kazala sledove svojih ran. V spomin in opomin.

# KAKŠNE SPRAVE JE ŽEJNA SUHA KRAJINA?

**V**eliko besed je bilo v zadnjem času izrečenih o narodni spravi, s te ali one strani, s takšnim ali drugačnim namenom, tako ali drugače obarvanih, zašiljenih, priostrenih ali strupenih, pa tudi pomirjajočih, blažečih, tolažečih, zaupanje zbujujočih. Predvolilni čas pravzaprav ni pravi za razprave take vrste, saj so čustva takrat vzburljena, živci do skrajnosti napeti, razum pa na preži, pripravljen vsako najmanjšo neprijetno resnico sprejeti kot napad in jo hitro spreobrniti v protinapad. To velja seveda za tiste, ki so neposredno vpleteni v boj za oblast. Nas, navadnih državljanov, se to toliko ne tiče, zato se nam zdi prav, da resnica pride na dan. Tudi tista, ki je bila toliko časa zamolčana, vse resnice, seveda pod pogojem, da to so, saj je časovna odmaknjenost, pa tudi zrelost presojanja, v katero pa nekateri nikakor niso pripravljene verjeti, taka, da se ni bati dramatičnih preokretov. Že sama zgroženost nad slepoto in nebrzdano podivjanostjo člo-

veške nravi, ki jo je druga svetovna vojna, revolucija, protirevolucija, osvobodilna ali državljanska vojna, kakorkoli že kdo imenuje to tragično izkušnjo slovenskega naroda, sprostila na dan, nas mora nape-ljevati k treznosti, razsodnosti in zmernosti. Dovolj hudega je že bilo. Tudi za tiste, ki smo ostali in se šele polagoma začenjamo zavedati vseh posledic, ki nas zadevajo še dandanes. Nespametno bi se bilo zatorej sedaj še enkrat ločevati na enakih osnovah, kot so se ločevali naši predniki, nespametno pa bi bilo tudi zatiskanje oči pred večplastnostjo in zapletenostjo razmer, katerim so bili izpostavljeni, in pred stvar-mi, ki so jih počeli. Ločevanje in poglobljanje ran bi nam otežkočilo skupno pot v prihodnost, pravo poznavanje stvari, naj bodo te še tako neprijetne, pa nam bo pomagalo obvarovati se podobnih zablod. Tudi narod mora, tako kot ranjena žival, pač zalizati svoje rane.

Ljudi je treba spraviti med seboj, vsaj simbolno, saj so leta ogenj jeze in maščevanja že zdavnaj po-gasila, označiti bo treba do zdaj skrite in prezirane grobove in poravnati krivice, ki so bile storjene, se-veda tako, da ne bodo nastajale nove. Vse to je moč

z dobro voljo in pripravljenostjo kaj hitro napraviti.

## ROD, KAM IŠČEŠ POT?

Namen tega pisanja pa ni razglabljanje o spravi med ljudmi, čeprav bom za ilustracijo v to zgodbo vpletel tudi dve življenjski zgodbi. Zadnje čase se večkrat postavlja vprašanje, kako je s spravo na različnih koncih Slovenije. Znano je namreč, da je Slovenija med okupacijo doživljala precej različno usodo. Objektivno gledano pa je treba vendarle priznati, da so vojaške sile, pa naj bodo okupatorske ali pa domače, v službi narodnoosvobodilnega boja ali pa tiste, udinjajoče se tujim okupatorjem, na različnih področjih prizadevale ljudem in premoženju različno škodo. Dolenjska igra pri tem v očeh sodobne zgodovine kaj različno vlogo. Po eni strani je znana kot pokrajina, ki je dajala v svojih širnih gozdovih gostoljubje partizanskim enotam, celo najvišjim organom nove slovenske oblasti, po drugi strani pa je dala največ pripadnikov prostovoljne protikomunistične milice, tako imenovanih vaških straž, in domobrancev. Ena od njenih krajin, Bela krajina, je znana kot zibelka partizanstva, druga, Suha krajina, kot zibelka belogardizma. Kdaj in zakaj

je slednja postala to, bo še morala znanost raziskati, v pravo luč pa postaviti tudi krivdo preprostih ljudi, ki so bili v ta nemili vrtinec potegnjeni po sili razmer. Nekaj pa je gotovo: ne Bela krajina ne Suha krajina nista imeli od tega nobenih koristi. Belo krajino so zmagovalci kaj hitro pozabili kot neko romantično epizodo na vijugasti poti do oblasti, Suho krajino pa so dolga leta odrivali iz zavesti kot leglo izdajstva, nevredno kakršnekoli pomoči. Verjetno ne čisto zavestno, saj nobenih dokazov ni za to, vendar pa ves povojni razvoj, ki bi se ga dalo verjetno še preukreniti, kaže na to.

Dolenjska je med vojno izgubila veliko ljudi, precej domov je bilo požganih, uničenih ogromno kulturno-zgodovinskih spomenikov. Veliko ljudi je padlo med vojno, precej pa takoj po njej, v čistkah, katerih smisel bo zgodovina težko dokazala. Medtem ko v Suhi krajini propadajo opusteli kmečki domovi in cele vasi, pa v kočevskih jamah trohne kosti mož, ki bi bili na teh domovih lahko skrbni gospodarji. Kako je brezbržnost do povojnega razvoja krojila prebivalstveno politiko Suhe krajine, še najbolj povedo podatki o številu prebivalstva v krajevni skupnosti Hinje. V njej je

živel leta 1955 še 1515 ljudi, leta 1975 jih je bilo 1095, danes pa jih je samo še 850.

Ti podatki so vsekakor zastrašujoči, še bolj pa se je treba zamisliti nad tem, kakšno je prebivalstvo, ki ostaja v teh vaseh. Ali je sposobno ohranjati pokrajino živo? Naslednji stavki povedo vse. V krajevni skupnosti Hinje je skupno 274 gospodinjestev. Kar 56, torej dobra petina, ima samo enega člana, nekaj manj kot petina, 46 gospodinjestev, ima dva člana. Ker gospodinjstva z enim ali dvema članoma tvorijo v glavnem ostareli prebivalci, je jasno, da v 102 domovih te krajevne skupnosti skorajda ne moremo pričakovati naraščaja.

## IN KAMEN NI OSTAL NA KAMNU

Kako je ugašala sla po življenju v tako velikem delu Slovenije, pred zadnjo vojno cvetočem in gosto naseljenem? Poglejmo si dva primera, dve čisto naključno izbrani življenjski usodi iz vasi Žvirče.

Pri Licajevih, tako se pravi hiši, kjer živi Debeljakova Mila, osemdesetletnica, sama na blizu štirideset hektrov veliki kmetiji. Rodila je šest otrok. Eden je umrl kmalu po rojstvu, pet pa jih je odraslo, vendar se



nobeden ni usodil ostati doma na kmetiji. Mila jim ne zameri. Tudi sama na teh kamnitih tleh ni užila dosti lepega. Med prvo svetovno vojno je izgubila očeta. Pravzaprav se ga niti ne spominja, tako majhni sta takrat še bili s sestro. Oče je padel kot avstrijski vojak na srbski fronti. Mati se ni hotela še enkrat poročiti. Dekleti sta ob težkem kmečkem delu odraščali, postali na materino veselje godni za ženitev in se poročili z Debeljakovima fantoma iz Višenj. Mila je kmetovala doma, sestra Jožefa na sosednji kmetiji.

»Bilo je v tistih časih pred vojno precej drugače, kot je sedaj. Grmovje ni zaraščalo travnikov, divjad ni virala do hiš. Vse je bilo lepo obdelano. Če nismo mogli sami pokositi, pa smo oddali košnjo drugim, s tem, da so nakosili tudi za nas. Mrva mrvo kosi, smo temu rekli takrat. Za divjad pa so znali vaščani sami poskrbeti, da se ni preveč razširila. Tudi divjega lova je bilo precej, če ni šlo drugače,« se spominja Mila.

Vojna je prinesla strah in nezaupanje med ljudi. Moški so se skrivali po skednjih, v gozdnih grapah, da jih niso dosegli tisti, ki so jih hoteli z obljubami in grožnjami spraviti v svoje vrste. A je šel noter zdaj ta, zdaj oni. Do konca se ni obdržal skoraj nihče. Mo-

ški iz Žvirč so se odločali v glavnem za »napačno« stran. Ena in druga vojska je pobirala hrano, domače živali, ena in druga zažigala gospodarska poslopja, domove, Italijani so požgali celo lope za seno, ki so ga kmetje skrivali na jasah globoko v gozdu. Nemci so marca leta 1944 zbombardirali pol vasi, leto pozneje pa so ponoči vas obkolili partizani in zgnali iz preostalih hiš vse prebivalstvo. Odganjali so živino, klali prašiče in jih metali na vozove, enako perutnino. Bilo je kot na sodni dan in mnogi so mislili, da je prišla zadnja ura. Tako tudi Milin mož, ki se je skril v hlev pod jasli. Partizani so kolono starcev, žena in otrok usmerili v sosednjo vas. Zvedelo se je, da bodo vse požgali. Mila je poslala štiriletno hčerko, da se je skrivaj splazila do očeta in mu to povedala. Z njo v naročju se je potem pridružil koloni in ostal živ. Stari Tekavec, ki bolan ni hotel zapustiti krušne peči, ni imel te sreče. Ko je plamen zajel vso vas, je od njega ostal le še pepel. Iz Strug, kamor so jih nagnali partizani, so vaščani, kolikor jih je še ostalo, žalostno gledali v ognjeni soj domače vasi. Do konca vojne je manjkalo manj kot dva meseca. Verjetno bo težko pojasniti, kakšen strateški vidik je vplival na odlo-

čitev, zlasti zato, ker je bil izid vojne, v takrat skoraj povsem osvobojeni Evropi, že na dlani.

## USOJEN IN OBSOJEN NA SIROTO

Franc Turk je že krepko prekoračil petdeseta. Ima lepo urejeno in opremljeno kmetijo, vendar pri teh letih in v teh krajih težko upa, da bo zanj dobil naslednika. Pri hiši, kot pri mnogih drugih, ni mlade ženske, ki bi lahko rodila otroke in pomagala pri gospodinjstvu. Kot da se je v moško generacijo, ki je takrat še z deškimi očmi spremljala strahote vojne, globoko v srce zažrl občutek krivde in manjvrednosti. Le redki so si lahko ustvarili družino. Precej pa je verjetno krivo tudi to, da so dekleta hitro pobegnile iz teh kamnitih lazov in porušeni domačij v mesto, čim se jim je za to ponudila prva priložnost.

France še ni imel deset let, ko se je že naselila groza v njegovo srce. Marca štiriinštiridesetega, ko so nemški bombniki zatulili nad vaškimi hišami in so jim bombe s silnimi eksplozijami raznašale strehe, je njegova mati pograbila njegovo mlajšo sestrico Micko in vsi skupaj, stara mama, mati z Micko in on, so stekli k živini, ki je bila privezana v hlevu v

pritličju. Komaj so dobro prestopili prag hleva, že jih je vse skupaj zagrnila noč. Franceta so menda šele drugi dan potegnili iz ruševin. Kot po čudežu je ostal, če odštejemo nekaj prask in odrgnin, skoraj nepoškodovan. Vse ostalo, kar je bilo v hlevu, živina in ljudje, je bilo pobito. Tako je France ostal sam. Pol vasi so porušili Nemci, leto kasneje so drugo polovico požgali partizani. Tudi stričevo hišo, v kateri je France dobil zatočišče. Oče je še pred nemškim bombardiranjem odšel k domobrancem. Ko je njegov sin ostal brez strehe nad glavo, ga je vzel k sebi, saj druge izbire ni bilo. Tako je bil nekaj mesecev, vse do konca vojne, v domobranski postojanki v Stični, kjer je oče skrbel za konje. Kolikor se zdaj France lahko spominja, oče nikoli ni sodeloval v oboroženih spopadih. Zadnje vojne dni se je z vprežnim vozom priključil koloni, ki se je preko Gorenjske in Karavank vila na Koroško. France se medlo spominja tiste zmede, prerivanja, kričanja, streljanja in negotovosti. Potem se spominja tudi vrnitve. Kako so jih Angleži naložili na vlak in jih poslali nazaj. Medlo se spominja strojnic ob progi, partizanov, ki so prihajali v vagone, pobirali stvari, zasliševali, pre-

tepali. Vsega je bilo dovolj. Le varnosti za zbeganega, prestrašenega dečka ni bilo nikjer drugje kot v očetovem naročju. V tem naročju, ki mu je edino v tem življenju še ostalo, je sredi tega krutega in tujega sveta iskal nadomestilo za družino, za dom. Vendar ne za dolgo. Nekega dne je z okna škofovskih zavodov v Šentvidu videl očeta skupaj z množico drugih odkorakati na zadnjo pot. Partizanski oficir je sicer rekel Francetu, ki je hlipajoč zrl za kolono, da se bo oče drugi dan vrnil, toda tistega dne ni bilo nikoli. France je ostal tako neizmerno sam na tem svetu. Tokrat ga na samoto ni obsodila nemška bomba. V svobodi, brez sodbe, brez premisleka, ga je na večno siročstvo obsodila roka, ki je na dolgem seznamu odkljukala ime njegovega očeta.

Prav taka birokratska roka je po vojni vselej zavedno ali nezavedno preskočila Suho krajino, ko je pisala načrte za vsestranski razvoj slovenskega podeželja, za ohranitev slovenskega rodu na zemlji, ki jo je dolga stoletja skrbno obdeloval in negoval. Če je sploh kdaj kakšna roka delala take načrte?!

Obe slovenski krajini, tako Suha krajina kot Bela krajina, sta po drugi svetovni vojni potegnili kratko. Saj je trpela vsa Slovenija, vendar ima povojno zapostavljanje obeh krajin tudi moralen priokus. Če je bilo za Belo krajino rečeno, da je zibelka partizanstva, je za Suho krajino veljalo, da je bela. Šele ko so preko dežele zapihali pomladni vetrovi, je postalo jasno, da sta obe bili le žrtvi revolucionarjev. S terorjem so si revolucionarji v Suhi krajini ustvarili belo gardo, ki so jo potrebovali, da so po ruskem vzorcu uspešno izpeljali revolucijo, v Beli krajini pa bazo za psihično in fizično obnovo, črpanje hrane in človeškega materiala. Revolucionarji so po vojni odšli v slovensko vlado: v prvi pokrajini so pustili kupe trupel, v drugi pa kupe neizpolnjenih obljub.

V tej knjigi objavljena besedila so moje časopisne reportaže, ki so izhajale v letih okoli slovenske osamosvojitve. Takrat so pomagale utrjevati slovensko samozavest, hkrati pa so dokazovale, kako je oblast s slovenskim narodom vsa leta po vojni ravnala drugače, kot pa mu je med vojno obljubljala.

Tone Jakše

Tone Jakše

PRIČEVANJA IZ TEŽKIH ČASOV  
Novinarstvo na dolenski način

Oblikovanje in postavitvev:  
Milan Markelj

Novo mesto 2013